

Ниитилел-политиктиг солун

ШЫН

1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 142 (16447)

2001 чылдың
ДЕКАБРЬ 6,
четверг

Ат салган
шагы 18.30

Садар өртээ
3 рубль.

Парлалга конференциязы

БЮДЖЕТ КАМГАЛАЛЫНЫҢ ҮЕЗИНДЕ...

Тыва Республиканың Президентизи Ш.Д. Ооржак Москваже ээлчеглиг ажылчын сургакчылаашкынындан декабрь 3-те ээп чедип келгеш, республиканың массалыг информация чепсектеринин төлээлери-биле парлалга конференциязын эрттирген.

Шериг-оол Дизижикивичиге салдыгган айтырыгларның эң-не колу 2002 чылдың бюджетиниң камгалагы-биле холбаалыг болганы чугаажок. Аңаа хамаарыштыр ол мынчаар чугаалаан:

— Ноябрь 30-де Күрүне Думазына чурттуң келир чылгы бюджетиниң үшкү номчулганы эрткен. Аңаа чаа сонгуктан депутатывыс Ч.Ч.-Д. Ондар-биле олуруштувус. РФ-тиң Чазаның Даргазы М.М. Касьянов чурттуң ишти политиказының кол-кол угланышкыннарының, экономиктиг болгаш саң-хөө амыдыралы-

ның дугайында ханы анализитиг илеткелди депутаттарның мурнунга кылды. Бодунуң илеткелинге Михаил Михайлович кижиле бүрүзүн дүвүредип чоруур айтырыгларга доктааган. Бюджет адырының ажылдакчыларының бедиткен шалыңының төлөвринге үзүктелишкыннерни болдурбазы-биле Россияның Чазыа 3 млрд. рубльдиң курлавырын тургускан дээрзин ол демдеглээн. Оон аңгыда бюджеттин чарыгдал кезээнин чамдык чүүлдериниң иштинден одаар чүүл дээш тургустунуп келген

өре-ширени дуглаар акша-хөреңгилерни дилеп тыпкан. Моон соңгаар федерацияның субъектилеринге 2-3 айның өреширези турбас апаарын база бедик дотациялыг регионнарга бүдүн чылдың дургузунда саң-хөө деткимчезин чедирер дээрзин ол онзалап айыткан.

Ниитизи-биле үшкү номчулга дүшкүрлүг байдалга эрткен. Үр маргъжышкыннарның түннелинде, бюджеттин төлөвилелин депутаттар дүнекиниң 11 шак чедип турда, хүлээп алдылар.

Бистиң республикага хамаа-

рыштыр элээн нарын байдалдар тургустунуп, харын-даа чамдык көргүзүлгелерни ескертип кааптып болур турган. Чаяан болуп, ыңдыг үлө бисти окуп эрте берди. Ындыг-даа бол, Күрдуманың профильдиг комитетинге сайгарылга үезинде республиканың харылзаазын хөгжүдеринге көрдүнген акша-хөреңгилерден 2 млн. рубльди уштуп каапкан. Шындыгылга кылдыр барымдааларны кирип, үр чаргылдажып келгенивистин түннелинде, комитеттин кежигүннери дөрткү номчулга үезинде ук айтырыгга

катап эглип кээрин аазадылар.

Амгы үеде тургустунуп келген байдалды ап көөр болза мындыг: 3,5 млрд. рубльди трансфертерге көрген, чуртталга субсидиялары 89 млн. рубль хөвээр арткан, регионнарга саң-хөө деткимчезиниң фондузунга 100 млн. рубльди тускайлаан, федералдыг адрестиг инвестиция программазы деп адаттынар капитал салышкыннарның түнү 126 млн. рубль болган. Бир эвес регионнарга саң-хөө деткимчезиниң фондузунуң 100 млн.

(Уланчызы 2-ги арында).

■ Болуушкуннар ■ Медээлер

Бижикти чоруткан

Кызыл хоорайның эрге-хоойлу камгалаар органнарының удуртукчуларының хуралына хоорайның улус өөредилге килдизиниң эргелекчизи Д. А. Ондар ниити өөредилге школаларының чанында орук демдээ тургуспаанының дугайында айтырыгны көдүргөн. Бо айтырыг талазы-биле Кызыл хоорайның прокуратуразы хыналданы чоруткан. Бо чылдың 11 айларында Кызыл хоорайга назы четпестерниң киржилгези-биле 22 орук-транспорт озал-ондаа болган.

Бо чылдың август 23-те Кечил-оол кудумчузунга, №14 школаның чанынга, автомашинаның адаанче Ч.М. кире халыг бергеш, аар кемдээшкынниң эмчиже кирген. Оң кол-ла чылдаганы — «Уруглар» деп орук демдээниң чок болганы. Шак ыңдыг таварылга бо чылдың октябрь 24-те №3 школаның чанынга база болган.

Хоорайның прокуратуразының чоруткан хыналдазының түннелинде, 3, 5, 8, 10, 14, 15 школаларның, школа-интернаттың, уран чүүл школазының чанында орук демдектери чок болганы илерээн. Үстүнде чүүлдерге үндезилээш, хоорай прокурору В. Ведягин хоорай чагыргазының даргазы А. Кашинче орук шимчээшкынниң айыыл чок чоруун хандырап талазы-биле бижикти чоруткан.

Саян оруктары — контрольда

Кышкы үеде орукчуларның ажылы чымчыштыг-ла. Ынчалза-даа Тываның орукчулары бо кышка баш удур багай эвес белеткенген. Кышкы орукка ажылдаар техниканың септелгезин шынарлыг чоруткан.

Орук-септелге-тудуг эргелелдери бо хүннерде кывар-чаар материалдар-биле хандырттыгган. Саян оруктары «Тыва автоорук» эргелелиниң доктаамал контролонда турар.

Сөөлгү хүннерде ында хар доктаамал чаап-даа турар болза, ында хар аштаар болгаш элезин чаштырар техника ажылдап турар. Казанцеваның болгаш Танзыбейниң орук-септелге-тудуг эргелелиниң ажылчыннары дежурныйлаашкынны организастап эгелээн.

Тываның иштики оруктарында улуг бергедээшкыннер болбайн турар. Ак-Довурак — Абаза аразында автооруктуң чүскү километринде артта автогрейдер болгаш элезин чаштырар машина доктаамал ажылдап турар. Хандагайты — Мугур-Аксы автооруктуң 132-136-гы километринде хар хөртүктерин автогрейдер аштап турар.

Кара-Хаактың, Эйлиг-Хемниң болгаш Дерзиг-Аксының кышкы оруктары ажыттынмаан, доштуң кылыны 8 см. Кышкы оруктуң ажыттынганын массалыг информация чепсектерин дамчыштыр чарлалдан билип ап болур.

Сергей ХЕРТЕК.

Юбилейге уткуштур

ОРГКОМИТЕТ АЖЫЛЫН ЭГЕЛЭЭН

Күрүнениң билдингир ажылдакчызы, ССРЭ-ниң болгаш Тываның Күрүне шаңналдарының Тывада лауреады, Социалисттик Күш-ажылдың Маадыры С. К. Токаның төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чылы-биле холбаштыр ТР-ниң Чазаның доктаалы-биле бо чылдың орган үезинде юбилейг хемчеглерни белеткээр болгаш эрттирер талазы-биле оргкомитетти тургускан. Оң составында Чазактың хөй-ниити организацияларының төлээлекчилери болгаш С.К.Токаның төрүттүнген чери болур Каа-Хем кожуунуң чагырга даргазы С.К.Долгар кирген.

Үш чөвүлел хуралдың түннелдерин өзугаар оргкомитет планын тургускан.

Бөгүн, декабрь 6-да, 10 шакта Чазак бажыңының хуралдаар залына хөй-ниити билдингир ажылдакчыларның, эртемденнерниң, литература шинчилекчилериниң киржилгези-биле «С.К.Тока: партийжи-күрүне,

литература болгаш хөй-ниити-политиктиг ажыл-чорудулгазы» деп эртем-практиктиг конференция болуп эртер. **Декабрь 14-те 16 шакта** В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрына юбилейге тураскааткан байырлыг хурал болур. Юбилейге белеткел-биле холбаштыр эң эки литературлуг чогаал дээш конкурс, буклеттер, открыткалар, почта конверттериниң үндүрүлгелери болуп эртер. Школаларга, ПТУ-ларга, ортумак болгаш дээди өөредилге черлеринге лекциялар, беседалар, эртем-практиктиг конференциялар, спортчу маргылдаалар, фото-делгелгелер болур. Чогаалдарын катап парлап үндүрер дугайында болгаш Х.А.Анчи-маа-Токаның ажылчын блокноттарын ТР-ниң Күрархивинге садып алыр дугайында айтырыг чоокку үеде шийтпирлеттинер. ТР-ниң Күш-ажыл болгаш соң-хөгжүлдө яамызы С.К.Токаның өг-бүлезиниң шала чединмес кежигүннеринге чангыс удааның материалдыг дузазын көргүзер.

БЮДЖЕТ КАМГАЛАЛЫНЫНҮЕЗИНДЕ...

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

рублинге 126 млн. капитал салышкыннары кадыптар чүве болза, бо талазы-биле бис 2001 чылга деңизерге, 8 млн. рубльди хөйну камгалап алган-дыр бис.

Мурнувуста бисти дөрткү номчулга манап турар. Аңаа стилистика талазы-биле эдилгелерни кылыр. Оон соонда бюджеттин төлөвилелинге хамаарыштыр Федерация Чөвүлели төнчү шиитпирни хүлээп алыр. Адактын соонда аңаа чурттуң Президентини ат салыр.

“Декабрь 1-де Москвага “Чаңгыс эп-сеткил”, “Ада-чурт” болгаш “Бүгү Россия” ниитилел-политиктиг организацияларның каттыштырыкчы шуулганы болуп эрткен. Ук политиктиг болуушкунга хамаарыштыр Силернин үзел-бодалыңар кандыгыл? Тывадан делегаттарның аразында Силерниң адыңар база турган болгай” — деп айтырыкта Ш.Д. Ооржактың харызы мындыг болган:

— Бо үш улуг политиктиг күштерни каттыштырыяны талазы-биле ажил үре-түннелдиг доозулганын Кремльдин ордузунга болуп эрткен шуулган бадыткады. Тывадан соңгуткан

делегаттар шуулганың ажилыңга киришкенер. Ынчалзажок сөөлүндө соңгуткан 5 делегат — ТР-ниң Президентизи Ш.Д. Ооржак, Ч.Ч.-Д. Ондар, А.П. Дамба-Хуурак, Ч.-Д.Б. Ондар болгаш В.Г. Глухов — олар шуулганың ажилыңга киришпээн. Билдингени болза — бо үш политиктиг организацияларның регионнарда салбырларындан делегаттарны каттыштырыкчы шуулганче соңгуп турда, 5 регионга, оон иштинде Тывага, хажыдышкынар болган деп, Чингине чөвүлел түннелди үндүргөн болган. Конференцияның ажилыңга Ш.Д. Ооржак биле Ч.Ч.-Д. Ондар киришпээн, ынчалза-даа оларны делегаттар кылдыр соңгуп каан деп чылдагааннааш, бо беш делегатты уштуп каапкан болган. Мындыг байдалдың тургустунуп келгениниң ужурундан шуулганың ажилыңга киришпейн, делегаттарга байыр чедиргеш, чоруптум. Уставта мындыг байдалды тайылбырлап турар тода чүүлдер чок дээрзи оон соонда билип алдымыс.

Ажыы-биле чугаалаарга, мени делегат кылдыр соңгунар деп дилеп турбаан мен. Ол чокта-ла кылыр ажил эндерик турду —

бюджет камгалалы, Күрүне Думазының комитеттеринге ажил, Федерация Чөвүлелиниң хуралыңга киржилге. А Чылгычы Чимит-Доржуевич ол үеде Күрдуманың комитеттеринге ажилдап, оон пленарлыг хуралыңга киржип турган. Бо бүгүге хамаарылган дең-дески. Бир-тээ, Чингине чөвүлел хажыдышкынар илерээн деп түннээн болганда, ындыг болуп артар ыйнаан. Ол бүгү ук хажыдышкынарны болдурган кижилерниң арын-нүүрүңге артып каар ыйнаан.

Россияның Президентизи В.В. Путинниң шуулганга кылган чугаазын улуг сонургал-биле дыңнадым. Владимир Владимировичиниң ук болуушкунга берген анализин алгаш көөрге, Шойгунуң, Лужковтуң, Шаймиевтиң баштап турары партияларының каттышканы — чурттуң политиктиг амыдыралыңга канчаар-даа аажок улуг болуушкун. Ук партиялар чуртта калбарган демократия чарыгларын деткип келген. Чаа тургустунган эвилел база реформаларны, Президентиниң чорудуп турары курузун деткир сорулгалыг, шак ындыг программалыг катчып турар. Ону эки деп көөр

апаар. Ындыг болзажок В.В. Путинниң: “Чазактың талазын тыртар партия кылдыр адаттынып алыры белең, а оон харысалганын чүктээри, ону төөгүге арттырары, бадыткаары нарын. Эң-не кол чүүл дээрге ук партия Россияның бүгү чоннарының экономиктиг болгаш социал эрге-ажыктарын хандырып шыдаары болуп ужурулуг” дээн сөстери кижжи бүрүзүн бодандыра бээр.

Эрткен амыдыралыыстан мындыг чергелиг Чазакче чызаалаар партия, шимчээшкыннерни көрүп келдвис. Шахрайның ПРЕС деп партиязын, Черномирдинниң “Бистиң бажыныыс — Россия” шимчээшкынни сактыдыр боор силер. Олар база “Чазакты, Президентини” деткип тур бис деп шуугагып шаг болганнар болгай. Ол бүгү чүнүң-биле төнгенин көрүп тур бис.

Б.Н. Ельцин “Чаңгыс аай эп-сеткил” шимчээшкынни тургузуптары билек, оон одуруунче эрге-дужаалзырак, чон дугайында бодавас, чүгүле бодунуң хууда эрге-ажыктарын бодаар, холу, сеткил-сагыжы арыг эвес кижилер шургул кире берген турган. Ындыг байдалдың бо удаада тургустунуп келириниң айылы бар.

РФ-тин Президентизи ону хөлчөк эки билип, аңаа шын анализти, үнелелди берген.

Мында центрист партияның дугайында чугаа чоруп турар болганда, мен бодаарымга, республикага эң-не кол ажилдарны партия эге организацияларынга, коллективтерге, кожууннарга, суурларга чорудуп, каттышкан партияның хүрээленинче чаа кижигүннерни кириер, оон черчерлерде салбырларының удуртукчу составын соңгуур ужурулуг. Ук партияга чаңгыс аай сорулгаларлыг, хөй кижигүннерлиг болгаш талалакчыларлыг болурун, Россияның чурттагычларының амыдыралын экижидеринче, оларның эрге-ажыктарын камгалаарынче угланышкынныг болурун күзээр-дир мен.

Москвага эрткен Тываның культура хүннеринге хамаарышкан айтырылгаларга хары берип тура, Ш.Д. Ооржак ук улуг хемчээлдиг ажил-хемчеглерниң бедик деңнелге эрткенин, Тываның болгаш Москва хоорайның чазактарының аразында чардыңган дугуржулганың бистиң республиканың экономиктиг, культурлуг амыдыралыңга чугулазын онзалап демдеглээн.

Чимисмаа МОНГУШ.

ДЕМНИНГ ДЕМИСЕЛ ХЕРЕК

Декабрь 3-те Тыва Республиканың Чазак Баштыңының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Алдын-кыс Конгар чамдык яамыларның болгаш департаментилерниң төлээлекчилери-биле кады парлалга конференциязын эрттирген. Аңаа ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө яамызының сайыдының оралакчызы Ю.Ш. Салчак Делегейиниң инвалидтер хүнүңге тураскааткан ай дугайында дыңнадыгны кылган.

Декабрь 3-түн хүнүн Каттышкан Нациялар Организациязының шиитпир-биле Бүгү-делегейиниң инвалидтер хүнү кылдыр чарлаан. Бистиң чуртта ону чаңчыл езугаар демдеглеп эрттирип турар апарган. Эрткен чылын декада кылдыр эрттирген болза, бо чылын ТР-ниң Чазаның №1364 дугаарлыг доктаалын езугаар бүдүн ай дургузунда янзы-бүрү хемчеглерни организастан эрттирер. Бо ажил талазы-биле тускай комиссия тургустунган.

Инвалидтер хүнүңге тураскааткан айда кожууннарга культурлуг болгаш спортчу мөөрей, маргылдаалар болуп эртер дээрзин айтыпшаан, бодунуң четкеш келгени Улуг-Хем кожуунда бо талазы-биле ажил организаствыг эгелээнин Юрий Шыдыраевич демдегледі. Янзы-бүрү оюн-тоглаадан аңгыда, бо айның дургузунда 1-ги, 2-ги бөлүктүн болгаш чажындан тура инвалидтерге материалдыг болгаш моральдыг дуза чедирер, коммунал ачы-дуза чедирелгезиниң деткимчезин көргүзөр хемчеглерни алыр.

А ноябрь 23-25 хүннеринде Кызылга республиканың инвалидтериниң спартакиадазы болуп эрткен. Ону Бүгү-россияның караа көрбестер ниитилелиниң 40 чыл болган юбилейинге тураскааткан. Ол байырлалды эрттиреринге 10 муң рубльди тускайлап берген. Фестиваль, спартакиаданың тиелекчилери 2002 чылдың апрельде Москвага болуп улуг байырлалга барып киржирлер.

КНО-нун шиитпир-биле Делегейиниң инвалидтер хүнүн чаңгыс хүн кылып каан-даа болза,

оларга деткимче, дуза, кичээңгей бүдүн ай иштинде үзүктөлбөс дээрзин оралакчы сайыт Ю.Ш. Салчак парлалга ажилдакчыларынга бүзүрөткен. Республикада 22 муң инвалидтер бо айны хөй-хөй өөрүнчүг болуушкуннар-биле долган кылдыр сактып артар боор дээрзинге идегел бар.

Парлалга конференциязынга ТР-ниң Культура болгаш кино яамызының сайыды Виктор Наксыл киришкен болгаш Тыва күрүнениң тургустунганындан бээр 80 чыл оюнга тураскааткан Москвага Тываның культуру хүннериниң эрткениниң түннелдериниң дугайында медээни кылган. Ол дугайында тыва парлалгага делгереңгейи-биле чырыткан. Байырлалга 75 кижжи киришкеш, келген. Кыска үениң дургузунда Тываның ажил, амыдыралы, хөгжүлдөз-биле москвачыларны бистиң төлээлеривис таныштырган. Пушкин аттыг музейиниң концерт залы, “Чаа опера” театры, Москва Чазаның Ак залы дээн ышкаш эң-не хүндүткелдиг черлерге Тываның төлээлерин хүлээп алган. Культура, өөредилге, экономика талазы-биле ийи тала чугула дугуржулгаларга ат салган. Чижээлээрге, Н. Гастелло аттыг дыштанылга паркыңга янзы-бүрү оюннар аттракционнары садып ап дериинге москвачылар дузалаар болган. Шаанда эки үелерде ышкаш “Тываның хөгжүмнүг чайы” деп фестивалдарны эрттирерин катеп эгидер дугайында чугааны кылган. Ол үеде Тывага Ян Френкель, Владимир Мигуля, Людмила Лядова дээн ышкаш сурагылыг композиторлар

кээп, концерт-оюнун көргүзүп, арга-дуржулгазын дамчыдып берип турган. Ындыг ужуражылгалар катеп эгелээр болза, Тываның культурлуг амыдыралыңга көскү өскерлишкыннер болуру чугаажок. Бистиң артистеривистин талантызын москвачылар магадаан. Москва филармониязының директору чалалга кылып, бедик үнелел бергени солун болган. Турцияның төлээзи база бистин артистериниң оюнун магадап, чалалга чорударын дыңнаткан.

Ниитизи-биле түннээрге, Москвага Тываның культуру хүннеринде бистиң артистеривис-

тин концерти хамыкты кайгаткан деп болур. Концерти тургускан режиссер Альберт Хомушкунун болгаш киржикчи артистериниң улуг үлүг-хуузу маңаа демдеглес аргажок.

Байырлалда Москвада чурттап чоруур ат-алдарлыг чаңгыс чер-чурттугларыыс — күш-ажылдың хоочуннары-биле ужуражылга чылыг хүндүткелдин байдалыңга эрткенин Виктор Оюнович айткан болгаш Москва-биле харылзаа, кады ажилдажылга моон соңгаар-даа ханылаар дээрзин чугаалаан.

Дараазында ТР-ниң Социал хөгжүлдө департаментизиниң ажилдакчызы Г.Б. Монгуш Кызыл хоорайда аныяк-өскөн болгаш элээдилер ортузунга кем-херек үүлгедикшиктерин болдурбас дээш, чорудуп турар ажил дуга-

йында дыңнадыгны кылган. Эрткен неделяда хоорайның өөредилге черлериниң ниити чурталга бажыңнарынга, кинотеатр, культура бажыңнарында байдалды хынап, рейдини чоруткан. Ук рейдиге республиканың янзы-бүрү яамыларының болгаш ведомстволарының төлээлери киришкен.

Рейдиден илерээни болза, янзы-бүрү дискотекаларда ойнап турар аныяктарның, элээдилерниң хөй кезин эзирик бооп турар. Оларның хөй кези — назы четпээн 14-15 харлыг уруглар, оолдар. Улуг эвес залдыг клубтар-

ажылдакчылары демнежип шиитпирлээр турбуже, уруглар кичээңгей чок артып турары илерээн.

Дыңнадыг кылган Геннадий Бавуевич Монгушка немештир ол ажилга хамаарыштыр түннелдерин Алдын-кыс Темир-ооловна үндүргеш, мынча дээн:

— Аныяк-өскөнниң хайгааралыңга, оларның хостуг дыштанылгазынга хамаарыштыр чорудуп турар ажилдарыыс шуут система чок, ала-чайгаарлаашкында чоруп турар. Хөй-ниити ажилдакчылары, кижизидикчилер, милиция ажилдакчылары, башкылар, эмчилер, психологтар — шупту демнежип алгаш, ажилдаар ужурулуг.

Рейд соонда сайгарылгадан алгаш көөрге, участок төлээлери, назы четпестер инспекторлары бо ажилче хаара туттунмаан болуп турар. Бо удаада рейдини аңгы-аңгы ведомстволарның төлээлери чоруткан, дараазында хөй-ниитини, ада-иелерни база олче хаара тудар бис. Бөгүндө берге чүве чүл дээрге, участок төлээлериниң алыр акша-шалыңы эвээш, дуржулга чок аныяктарында ажилдап турар, оларның мага-бодунуң сайзыралы безин ындыг ажилга таарышпас таварылгалар хөй. Оон кадында чурттаар оран-сава чедишпезинден бо берге ажилга доктаамал ажилдаар кижилер чедишпейн турар. Ынчангаш бо ажилче Чазак комиссиязы соңгаар социал педагогтарны, Аныяктар комитетин, участок төлээлерин, назы четпестер инспекторларын хаара тудуп, демнежип ажилдаар апаар. Маңаа хамаарыштыр федералдыг-даа, бистиң республиканың-даа программаларының айтырылгаларын тодаргай тургузар херек. Ынчангаш аныяктар, элээдилер ортузунда кем-херек үүлгедиктерин чавырылдырар ажилды моон соңгаар холга ап, улам күштелдирер дээш, тодаргай чүүлдерни кылыр апаар.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

ТР-ниң Прокуратуразында ХЕМЧЕГЛЕРНИ ТОДАРАТКАН

Нациялар болгаш политика чиптээн шаанда, национал айтырыглар кажан-даа чиптес. Бистиң чуртувуста кижилерниң чаа ниитижилге, россиянар, тургустунган деп чугаалажып турар бис. Россияның мырыңай чүрээнге фашист үзелдиг аныяк кижилер чинге демирлер тудуп алгаш, кавказ сөөктүг кижилер садыг-наймаа чорудуп турган рынокка дерзии үймээзин үндүргөндөр. Национал азы шажын-чүдүлгө талазы-биле өжээннешкек чорукка үндезилеттинген террорист-чи үүлгедигниң чалгыы делегейге чаңык дег тарай берген.

Тывада ниитилел-политиктиг байдал бөгүндө чогуучалыг. Республикада национализмниң илерээшкининиң барымдаа-фактылары чок. Ындыг болзажок "Националдар аразында харылзаалар талазынга болгаш шажын-чүдүлгелиг конфессиялар аразында өжээннежир чорукту өөскүдери болдурбас болгаш ону үзе шавар талазы-биле хемчеглер дугайында" айтырыгны республиканың эрге-хоойлу камгалаар органнарының удуртукчуларының таарыштырыкчы чөвүлел хуралына чугаалашкан. Ол айтырыг талазы-биле илеткелди Россияның Айыыл чок чорунун Федералдыг албанының ТР-де эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы полковник А.Г.Шукин кылган.

Чөвүлел хуралда көрүп турар айтырыг чүгле эрге-хоойлу талазы-биле эвес, а экономиктиг социал болгаш политиктиг талазы-биле улуг ужур-дузалыг. Илеткелчи А.Г.Шукин үк айтырыгның чидиин барымдаалап көргөш, ТР-ниң Айыыл чок чорук чөвүлелинге ону көөрүн сүмөлзэн.

Бо айтырыгларны эрге-хоойлу талазындан көөр болза, националдар аразында болгаш конфессиялар аразында таарымча чок база өжээннешкек чорук экстремизмниң болгаш терроризмниң үндезиннериниң бирээзи болуп турар. Делегей терроризми национал, сөөк-язы болгаш шажын-чүдүлгө талазы-биле эптеш чок чорукка үндезилетинип турар. Угаан-медерелдиг кижилерни, тардыкчыларны болгаш күүседикчилерни боттарының талазынча хаара тудар дээш, үстүндө айыттынган чылдагааннар-биле терроризмниң баштыңнарының экономиктиг база политиктиг эрге-ажыктарын чагырып, чаап турар. Бо угланышкын талазы-биле профилактиктиг ажылды чорудары негеттинип турар.

Бүгү деңнелдерниң эрге-чагырга органнары, социал күрүне структуралары, хей-ниити болгаш шажын-чүдүлгө организациялары-биле бир

демниг хөдөлбишаан, эрге-хоойлу камгалаар органнарының сорулгазы болза национал болгаш конфессияларды өжээннежилге азы ол-ла үндезинге өске-даа үүлгедиглерниң илерээшкиннерин Тываның девискээринге болдурбазының бүрүн бар магадылалыга эрге-жок чугула чүүлдерни кылыры. Ол дугайын илеткелчи чөвүлел хуралга онзагайлап демдеглээн.

90 чылдарның эгезинде турган байдал-биле деңнээрге, националдар болгаш конфессиялар аразында хамаарылгалар талазында Тывада байдал чогуучалыг болгаш контроль-даттынып турар. Оон-биле чергелештир националдар аразында харылзааларга багай салдарны чедирип болгу дег чамдык чижектерниң дугайын херечилеп турар материалдар эрге-хоойлу камгалаар органнарда бар. Ылангыя бо чылдың апрельде Хову-Аксы суурга орус база тыва аныяктарның аразында бөлүк чогуш болган, чылдагааны — арагалаашкын. Оон үезинде соок чепсек ажылгатынган. Ол болушкунун киржикчилериниң дөртү хөй санныг бижек балыгларлыг болган. Национал өжээннешкек чоруктуң элементтери аңаа илерээн болуп турар. Ол чогуш-содаа дугайында хөөрөткен дамчыыр чугаалар Кызыл хоорайга база тараан.

Ук айтырыгны чугаалажырынга таарыштырыкчы чөвүлел хуралдың кижигүннери болгаш чалатканнар идепкейлиг киришкен. Чөвүлел хуралдың даргазы, ТР-ниң прокурору С.С.Мосияш хуралга болган санал-оналдарга хамаарыштыр түңнелди кылган. Хурал бедик деңнелге, ажыктыг эрткен.

Эрге-хоойлу камгалаар органнарының чөвүлел хуралы националдар болгаш конфессиялар аразында өжээннежир чорукту болдурбас, ол талазы-биле профилактиканы күштелдирер дээш, ТР-ниң Аныяктар херектериниң, Эртең болгаш өөредилге черлериниң, Күш-культура, спорт болгаш туризмниң күрүне комитеттеринге, а ол ышкаш республиканың шериг комиссариатына саналдарны кириер деп шийтпирлээн.

ТР-ниң Чазаанга националдар аразында хамаарылгаларның болгаш шажын-чүдүлгениң байдалының дугайында эртең-практиктиг конференцияны эрттирерин саналдаан. Россияның өске-даа девискээрлеринден аңаа специалистерни болгаш шажын-чүдүлгө ажылдакчыларын чалаза, ажыктыг болгу дег. Конференцияга белеткел кылдыр Кызыл хоорайның өөредилге албан черлеринге "Аныяктар болгаш шажын" деп темага социологтук шинчилелдерни чорудар. Өске-даа хемчеглерни ол чөвүлел хуралга тодараткан.

Василий КРИВДИК.

Тыва Республикага 2001 чылда тускай сорулгалыг 29 федералдыг программаны амыдыралга боттандырып чорудары көрдүнгөн турган. Ол программаларны акшаландырырынга 168,347 млн. рубль көрдүнгөн турган. Ол акшаның 132,468 млн. рубль федералдыг бюджеттен, 35,709 млн. рубльди республика бюджетинден бээр кылдыр тургускан. Бо чылдың 9 айларында ол программаларны акшаландырырынга 127,612 млн. рубльди берген. Ол чылда көрдүнгөн акшаның 76 хуузу болуп турар. Федералдыг бюджеттен 96,612 млн. рубль келген, (ниити чылда көрдүнгөн акшаның 72,8 хуузу), республика бюджетинден 31,357 млн. рубль, (ниити чылда көрдүнгөн акшаның 87,8 хуузу) болуп турар.

ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал-хөгжүлдө яамызынга федералдыг бюджеттен көрдүнгөн 3253 муң рубльди, а республика бюджетинден 200 муң рубльди бергендер, ниитизи-биле бо программаны 102,3 хуу кылдыр акшаландырган. Ынчалза-даа яамы "Уруглар—инвалидтер" болгаш "Инвалидтерге социал деткимче" программаларын дедараалаштыр 69,2 болгаш 53,8 хууларга чедир акшаландырбаан. Ол көрдүнгөн акша-биле Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем кожуннарның болгаш Дерзиг-Аксы школа интернадынга өг-бүлө болгаш уругларның социал камгалал төптөринге дезинфекция кылыр 3 камераны, Чөөн-Хемчик кожунунун өг-бүлө болгаш уругларның социал камгалал төвүнге тренажерну, даараныр дериг-херекселдерни садып берген.

ТР-ниң Кадык камгалал, эм болгаш техниктиг хандырылга яамызы федералдыг программдан 22891 муң рубльди алыр тургаш, 9 айларның иштинде 24252 муң рубльди алган азы ниити чылдың акшаландырышкыны 105,6 хууга күүсеттинген. Ынчалза-даа бо яамы "Соңгу чүктүң" уруглары программаны 53,7 хууга акшаландырганы четпес. Программага бердинген акша-биле эң-не айылдыг аарыларга удур эмнерни, республиканың уруглар эмнелгезинге диагностика аппарадын болгаш өске-даа чүүлдерни саткан.

ТР-ниң Ниити билиг болгаш профессионал өөредилге яамызынга тускай көрдүнгөн федералдыг программга дүүштүр акшаландырып турары кончуг четпес. Ниитизи-биле ол яамыга көрдүнгөн программаны күүседиригге 16130 муң рубль көрдүнгөн турган. 9 айларның иштинде чүгле 2826 муң рубльди берген. Ол бүдүн чылда көрдүнгөн акшаның 17,5

хуузу-дур. Бюджет аайы-биле алырга, федералдыг бюджеттин акшаландырышкыны 2,4 хуу, республика бюджет мүн-не 40 хуу чедир акшаландырган.

"Соңгу чүктүң уруглары" (29,4 хуу), "Билиг сайзырадыры" (18,3 хуу) программаларны чедир акшаландырбаан. Эң нарын социал камгалал негелделиг "Өскүс уруглар", "Назы четпестерниң кем-херек үүлгедир болгаш хайгаарал чок чорук талазы-биле профилактика" болгаш "Өг-бүлө болгаш социал хандырылга сайзыралының" программаларына чаңгыс-даа рубль бербээн. Өөредилге талазы-биле программаны чедир акшаландырбааны кончуг четпес, ынчалза-даа бо материалда кирип турар акшаландырышкынының санын 9 айның түңнелдери дээрзин баш удур сагындырып каары артык эвес.

Тускай көрдүнгөн федерал-

турар "Одаар чүүл болгаш энергия" программасынга көрдүнгөн 8000 муң рубльди 12350 муң рубль кылдыр акшаландырган. Ол акшаның 9000 муң рубль федералдыг бюджеттен, артканын республика бюджетинден хандырган. Кызыл-Хая суурда биче ГЭС-тин тудуу ажылгалга кирген. Республикада федералдыг почта харылзааның эргелелинге, Кызылга болгаш республика иштинге почта дажыглары-биле ийи "Москвичини" база ийи УАЗ-ты садып берген.

ТР-ниң Иштики херектер яамызы "Кем-херектер үүлгедиишкиннери-биле демиселди күштелдирер" чаңгыс программаны боттандырып чорударына киржип турар. Бо чылын ол программаны күүседиригге 1000 рубль көрдүнгөн турган, ол 100 хуу күүсеттинген. Юстиция яамызының кеземче күүселдезиниң эргелелиниң боттан-

ПРОГРАММА — КҮҮСЕЛДЕДЕ

ДААЛГАНЫ БЕРГЕН

дыг программа езугаар ТР-ниң Культура болгаш кино база Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамыларын дедараалаштыр тус-тузунда 76,7 болгаш 62,1 хуу кылдыр акшаландырган. ТР-ниң Экономика яамызының боттандырып турары "Соңгу чүктүң тус черниң эвээш санныг чонунун экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң талазы-биле" программга 6194,2 муң рубль федералдыг бюджеттен көрдүнгөн турган, а херек кырында акшаландырганы 4364,9 муң рубль азы 70,5 хуу болуп турар. Ол акша-биле Кунгуртугга ийи өрээл чуртталга бажыңын, Тоора-Хем биле Хам-Сыра аразында автоорукка үш ыяш көвүргүнү, Тоора-Хем суурда катчимис болбаазырадыр цехти ажылгалга кириген. Арткан акшазы-биле эрткен чылдарның чээлиде өрезин төлзэн.

Бо чылдың ноябрь 9-да ТР-ниң Чазааның хуралына чамдык тускай көрдүнгөн федералдыг программаларны боттандырып турары багай эвес дээрзин демдеглээн. Ылангыя ТР-ниң Одаар чүүл, энергетика, транспорт болгаш харылзаа яамызының боттандырып чорудуп

дырып турар программасынга 615 муң рубль федералдыг бюджеттен көрдүнгөн турган, а херек кырында 1861,8 муң рубльди берип, 302,7 хууга күүсеттинген. Республиканың федералдыг почта харылзаа эргелелиниң харылап турары "Россия Федерациязының почта харылзааның хөгжүлдөзү" программа көрдүнгөн 310 муң рубль долузу-биле келген.

Тыва Республикага боттандырып чорудары-биле тускай көрдүнгөн 29 федералдыг программаларның 15-ин бо чылдың 9 айларында долузу-биле акшаландырган. Ол колдуунда ТР-ниң Чазааның харысалгалыг ажылдакчыларының, яамыларның, комитеттерниң, ведомстволарның удуртукчуларының тускай угланышкыныг, туруштуг ажилдаанының түңнелинде чедип алдынганын демдеглээри күзенчиг. Чедир акшаландырбаан программаларның талазы-биле кыска хуусаада тодаргай хемчеглерни алыр талазы-биле харылап турар яамыларга, комитеттерге даалганы ТР-ниң Чазаа берген.

Сергей ХЕРТЕК.

КОЛЛЕГИЯ ХУРАЛЫНГА ЧУГААЛАШКАН

Республика прокуратуразы план езугаар республикада назы четпестерниң кадыгының камгалалының дугайында хоойлунуң күүселдезиниң дугайында хыналданы чоруткан. Оон түңнелин коллегия хуралына чугаалашкан.

Бо чылдың январь 1-ниң медээзи-биле алырга, республикада 17 харга чедир 113579 уруглар чурттап турар. Эрткен чылын 287 уруглар чок болган. Бичии уругларның өлүр чоруу 1999 чылда 36,1 хуу турган болза, эрткен чылын 28 хууга чедир кызырылган. Ынчалза-даа ниити Россияның көргүзүүндө 1,6 хуу хөй болуп турар. Ол колдуунда иелерниң кадыкшылындан болуп турар.

Прокуратура ажылдакчылары дыка хөй кожуннарның эмнелгелеринде хоойлу хажыдышкыннарын илереткен. Бии-Хем болгаш Чөөн-Хемчик кожуннарның эмнелгелеринде хоойлу хажыдышкыны хөй болган, Чөөн-Хемчик кожунунун төп эмнелгезинге чыттырып эмнедип турар болгаш инвалид бичии уруглар эмнерни боттарының акшазы-биле садып турганы хыналдадан илерээн. Чадаана хоорайның аптеказы инвалид уругларга эмнерни халас рецепт-биле сатпайн турган. Туран хоорайның № 3 аптеказы үш харга чедир уругларга болгаш хөй уругларлыг өг-бүлелерге 6 харга чедир уругларга эмни рецепт езугаар халаска сатпааны

илереттинген. Барыын-Хемчик кожунунун төп эмнелге 2900 рубльди бузурган. Ол талазы-биле ителге чоруп турар.

Прокуратура ажылдакчылары чүгле хоойлу хажыдышкыннарын тышкан, эмчи сөзү-биле алырга, аарыын тодараткан деп республика прокурору С.С. Мосияштың чугаазы-биле алырга: — Билдинген четпестерни чайладыр талазы-биле план-хемчеглерни ажылдап кылып турар. Эмчилер бистен деткимчени алыр ужурлуг. Акша-хөреңгиниң үлелгезин хынаар апаар бис. Көпөөк бүрүзү бодунуң сорулгазынга ажыглаттынар ужурлуг. Ол дээш чон биске өөрүшкүзүн илередир — деп, ол чугаалаан.

В.КРИВДИК

Өндүр улуг байырлал

ЧУЛА ХУРАЛЫ

Чула Хуралының байырлалы дээрге Ыдыктыг Чже Цонкапа Башкының Өндүр Чыргалаң оранынче таалап чорупкан хүнүнге тураскааткан сарыг шажынның улуг байырлалы болур. Төвүттө буддизмнің дөрт кол Ньигма, Кагью, Сахья, гелугпа школалары бар. Ол адырларның бо хүннерде эң-не сайырааны Ыдыктыг Чже Цонкапа Башкының үндөзилээни гелугпа — Үш дугаар Далай-ламаньң үезинден бээр бо хүннерге чедир Моолда, Тывада, Бурятияда, Калмыкияда кол черни ээлеп, сайырап турар.

Ыдыктыг Чже Цонкапа Башкы 1357 чылда Төвүттүн Амдо можузунда Црхка деп черге төрүттүнгөн. 1359 чылда Чже Цонкапага III дугаар Кармапа Ролве Дорже Башкы кенин сагылды дамчыткан. 1362 чылда Лама Чойже Дондуб Башкы буддизмнің тантра Өөредии өөренип болур деп чөпшээрел езулалын Цонкапа Башкыга ты-выскан. 1359 чылда ол-ла башкы Чже Цонкапага кечил сагылын берген.

Ол 1373 чылда Амдодан Лхасаже чедип келгеш, хүрээге өөредилгезин уламчылаан, а 1375 чылда хелиң сагылын хүлээп алган болгаш геше деп эртем адын чедип алган. 1376 чылда хей чон мурнунга боду бир дугаар үнүп келгеш, Өөредигни чоруткан. 1392 чылда Чже Цонкапа бүдээл үезинде Манзышири бурганны болгаш ону долгандыр хүрээлеп алган Буддаларны, Бойдусадыларны дорт көрүп, оларның аржаан дег айызын ап четтирген. 1402 чылда гелугпа-ның кол Өөредии болур, Чырыткылыг угаан чедер оруктуң чадаларының айтыкчызы 8 томнуг "Ламрим Ченмону" бижип үндөзилээн.

Амгы үеде бо улуг Өөредиг ному орус дылда үнүп келген. 1409 чылда Лхасага Шагаа соонда 15 хонук дургузунда Улуг йөрөөл номчулганы "Монлам Ченмо" байырлалын үндөзилеп, чаңчыл болдурган болгаш Кандан хүрээзиниң тудуун эгелээн.

Бо бүгү болуушкуннар — Ыдыктыг Чже Цонкапа Башкы-

ның кылган кол ыдыктыг ажилдары-дыр. Улуг Башкы 1419 чылда бурганнаан болгаш Өндүр Чыргалаңче чаларап чоруй барган. Ооң ажилын уламчылап, Гьялцап Чже Дарма Ринчен Башкы Кандан хүрээзиниң бирги дүжүлгезинге саадап, гелугпа школазының Улуг Башкызы апарган.

Бо хүннерде Лопсаң Ньима Башкы 100 дугаар Кандан Тчипа азы гелугпаның Башкызы болуп турар. Чже Цонкапаның үндөзилеп бижээни 18 номнары бар, а ооң өөреникчилериниң саны кончуг хей турган. Оларның аразындан 130 хире кижини эң-не шылгараңгай деп санап турган.

Чижээлээрге: оларга Гьялцап Чже, Кетуп Чже, бир дугаар Далай-лама Гендун Друкпа дээн ышкаш башкылар хамааржыр. Ынчангаш Чула Хуралы дээрге Ыдыктыг Чже Цонкапа Башкының Өндүр Улуг Чыргалаңче шилчээниң тураскааткан кончуг Улуг Ыдыктыг байырлал болуп турар. Бир эвес сарыг шажынның Ыдыктыг байырлалдарының хүннеринде кижини бүрүзү 1 буянның ак үүлени кылып болза, 100 000 буянның ак үүлени бүдүрүп, бодунга буянның кежикти чыгып алганы ол болур. Ол ышкаш ооң-биле бир демей Чула Хуралында буянның ак үүлө херекти бүдүрүп тургаш, 100 000 буянның үүлени чыгып алырының аргазы бар. Чула Хуралында кол кылып буянның үүлелерниң бирээзи: хей санның чулаларны кыпсып, Бурган чүдээниң Ыдыктыг черлерге өргүүрү болур. Бир эвес кижини Чула Хуралының байырлалының үезинде улуг сүзүк-бүзүрел-биле чула кыпсыр болза, назы-хары узап, угаан-сарылы сергеп, келир назынында чырыткыланчак чараш овор-хевирлиг болуп, угаан-сарылы чидиг, чурттаар назыны узун болур. Чула кыпсып өргүүрге, кедизинде барып Будда деңнелинге чедип, ооң Чырыткылыг мага-бодун четтирериниң чылдагаанын бодунга тургузуп турары ол болур.

Камбы-лама эргелели.

Суму чагыргазының кичээнгеийинге

ҮПТЕП ЭГЕЛЕЙ БЕРГЕН

Тыва черге бир дугаарында 1772 чылда Эрзиннің девискээри, амгы Мөрөн суурнун турар черинге кыргыстарның хүрээзиниң таваа салдынган. Ол хүрээ Тывага сарыг шажынны непередип, лама башкыларны өөредип турган. Сөөлзүредип ол хүрээни 1820 чылдар үезинде Эрзин өрү Улуг-Ак-Хайыракан-ның чанынга туткан, 9 улуг, биче дуганнарлыг хүрээ турган. Орта улуг эртем-билиглиг шажын башкылары ажилдап турган.

Сарыг шажын, бир талазында, чоннуң национал культуразы, чонга улуг ачы-дузалыг турган. Кижилерни кижизиг чорукка, кем-херек, оор-сук кылбас, кайы-хамаанчок аас-дыл үндүрбес, арага-дарыже сундулабас чорукка кижизидип чораан. Амыдыралга ажыктыг чүүлдерни бойдус биле шажынның билиишкенин керип тургаш, амыдыралга ажыглап, чурттап чорааннар.

Эрзинге турган ол хүрээ 1928 чылга чедир ажилдап, чонга ачы-

буянын чедирген. Ооң соонда хүрээ ажилын соксаткан. Хүрээниң тудуу 1935 чылга чедир турган. Чурт демократтыг шилчилгеже кирген үеде, сарыг шажын база катап непереп эгелээни-биле 1995 чылда Эрзин суурга бир дуганы тудуп, ажилдалга кириген. Орта ажилдаар лама башкылар айтыры кончуг берге болган. Эвээп, биче эртем чедип алган Эрзин чурттуг хуурактар чуртунга ажилдаар аргазы чок. Кызылга ажилдаар улус болган.

1996 чылда Улан-Удэниң шажын школазын дооскан Омак Хөлчүк-оол дээр бичии оол чедип келген. Хүрээ ламалыг болган деп, чон чугаалажып турган. Оон бээр каш-даа чыл эрткен. Эрткен чылдан бээр Эрзин хүрээзи ээн-зиреп калган. Лама башкызы читкен. Хүрээ чериниң бир бажыңын оорлап каапкан, ам чүгле дөрт ханазы арткан. Дуганы арыды үптеп эгелей берген.

Кунгаа ДАШ-ООЛ.

Кызыл хоорай.

ХО ОРАЙЫВЫС

Ак-Довурак хоорайның кышкы үеде амыдырал-чуртталгазын сонуургап, бистин корреспондентивис аңаа чедип чораан. Хоорай чагыргазының даргазы Владимир Сагаанович Монгуш-биле ол ужурашкаш, айтырылгарга харыылап бээрин дилээн. Чагырыкчының харыыларын мооң адаанга парладыыс.

— Ак-Довуракчылар кышты кайы хире уткуп турарыл, Владимир Сагаанович, чылыг, чырыкчыңар ажырбас бе?

— Бо кышты түрегдел чок эртер дээш, элээн белеткенген бис. Беш кашт бажыңнарның подьездилерин будааш, чугайлааш, демир эжиктерни салдыртыыс. Оларның ниити саны 45 бажың бооп турар. Бир улуг бажында чаңгыс квартира үрелирге-ле, хоржок, ескелери база үрелип эгелээр, ону болдурбас дээш, элээн хемчеглерни ап келдивис. Бажыңнарда изиг, соок суг бар. Чылыгның температуразы харын четпейн турар, ынчалза-даа даартадан эгелеп өйүндө апаар, чүге дизе бо хүннерге чедир ЧЭТ-тиң (чылыг энергия төвү) чүгле чаңгыс котелу ажилдап турган, ам ийигизин база ажилдадыптар бис.

— Аргажок бергедежип турар айтырылгарыңар чүл?

— Өске черлерде ышкаш биезде эки тургаш, бөгүнде тонаттынып, октаттынган объектилер, бажың-балгат чок хоорай бо. Шупту чогум бүдүн-бүрүн хевээр, эргижирээн-даа болза, септеп-селип аарга, анаа. "Эттиң чаазы херек, эштиң эргизи херек". Бергедеп турар

айтырыывыс — хөмүр-даш айтыры. Чаңгыс котелду одаарынга 120 тонна хөмүр-даш херек. А бир тоннаның өртээ 800 рубль. Ынчангаш ону садарынга хей сан-түннүг акша херек. Ол талазы-биле бергелер туруп кээрдир. Ынчалза-даа Тыва Республиканың Чазаа, Президентивис Шериг-оол Дизижи-ович Ооржак бисти доктаамал кичээнгейге ап келген, боду доктаамал кээп, бүгү байдалды өөренип көргөш, дорт айтырышкынарны берип турары оозу эки.

— "Ак-Довуракче Чазак эмин эрттир хей акша-түннү үндүрүп берип турар, чүге ындыгыл?" деп, бистин чамдык номчукчуларывыс хомудал чагааларны чорудуп турар. Оларга чүү деп харыылап болур силер?

— Билбес улус бодаарга, ындыг-даа ыйнаан, ынчалза-даа Ак-Довурак дээрге Тывада эң улуг үлетпүр-бүдүрүлгелиг хоорай ышкажыл. "Тыва даг-дүгү" комбинаты ышкаш улуг бүдүрүлгө бистин өске кайы-даа хоорай, суурда чок-ла болгай. Ынчангаш бо хоорайны хоозурадып алып болзувусса, бо бүдүрүлгени буурадып алып болзувусса, хоржок. Даг-дүгүнүн

хереглекчилери эмгежок. Оон мурнунда харылзаа тудуп чорбаанывыс даштыкы чурттар безин даг-дүгүн садып ап турар апарган. Бүдүрүкчүлүг ажилдаар-ла болза, орулганы кирип болур комбинат-тыр. Дериг-херекселдери, машина-техниказы эргижирээн болгаш, бүдүрүкчүлүг арай четпейн турар. Ынчалза-даа сөөлгү үеде чаа машина-техниканы хейү-биле эккеп ап турар. Дериг-херекселдер эргижирээни чөп, чүү-даа чүвени ажыглаары үе-хемчээлдиг-ле болгай.

— Хоорайыңарда чогум черле каш кижини чурттап турарыл? Оларның кадыкшыл байдалы кандыгыл?

— Он үш муң ажыг чурттакчылыг деп санаттынып турар хоорай бо, а херек кырында алып болза, кышкы үеде чурттакчыларывыстың саны ийи катап көвүдөй бээр. Чылыг, чырык беш кашт бажыңнарга кыштап алыры-биле ол-бо кожууннардан, сумуларывыстан чоннуң дөргүл-төрелдери четкилеп кээр. Тыва кижиниң төрели төнер эвес дижир ийик бис. Ынчангаш кышкы үеде электроэнергия чарыгдалы каш катап бедир. Чоннуң коммунал ачы-дуза чедирилгези дээш өрөзи 8 млн. рубль болуп турар. Бүгү чарыгдалдарның чүгле 39 хуузу төлеттинип турар.

Чоннуң кадыкшыл байдалына хамаарыштыр чугаа-

Коргунчуг таварылга

"СИБИРЬ" ЧООГУНГА...

Декабрь 1-де Кызыл хоорайда Правобережная кудумчунда "Сибирь" магазинниң чанынга бөлүк элээди оолдарның хулиган чоруунун түннелинде, ТР-ниң ИХЯ-ның оперативтиг төлээзи милицияның улуг лейтенантызы Е.С. Минтаев өлүрткен. Кайгамчыктыг эки кижини амыдыралындан чарлып чоруткан. Бодунуң албан-хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип турган милицияның офицери амы-тындындан чарылган. Бичии кыс уруу өскүс арткан, кадайы дулгуяк болган. Кемниг херекке каразыдып турар элээди оолдар болган херектиң соонда, дөрт шак болгаш, ТР-ниң Прокуратуразының болгаш ТР-ниң ИХЯ-ның оперативтиг албанының ажилдакчыларының деминг ажылының ачызында туттурганнар. Өлүрүшкүнүн чепсектери хавыртынган.

Ол канчап болу бергенил? Онгуклассчылар А.Д. болгаш Ш.Ш., №8 школаның он бир класзының өөреникчизи А.О., оларга каттыжа берген КИПУ-1-ден А.К.-С. болгаш О.О., ПУ-4-тен О.К. база бир уруг дискотека бар чорааш, "чылыгып алып" деп шитпирилээр. Олар водка болгаш "Медовое" деп пиво садып алгаш, бажыңнарның бирээзиниң подвалыңче кире бергенер. Олар ону анаа ишкенер. Олар кудумчуга хөглүг, шуугажып, бот-боттарын иткележи чорааннар.

... Таптыг-ла ол үеде, Е.С. Минтаев 18 шак турда, машиназын гаражка тургузуп кааш, бажыңыңче чорупкан, ону бажыңында кадайы бичии уруу-биле кады манал орган. "Сибирь" магазинниң чанынга спортчу хевирлиг мага-боттуг чоруп орган шыырак эр кижиниң оруун ырбыска элээди оол дуй турупкаш.

— Таакпыдан берип көр, акый — деп, оон ол дилээн. — Таакпы бербейн тур, эй — деп, ол өөрүнче алгырган.

Сөөлүнде байысаалгага ол

оолдарга сигареттер чорааны илерээн. Чогуш үндүреринге оларга чүгле чылдак херек турган. Чогуш болган. Ол дең эвес болган. Ужур тептирген кижини олар буттары-биле улам-на тепкилээн. Ол кижиде беш бижек балыгылар бар болган.

18 шак 36 минута турда, ТР-ниң Прокуратуразының онза чугула херектер талазы-биле истекчизи А.А. Воробьевка медээ келген (ол ынчан дежурныйлап турган). Каш минута иштинде херектиг кижилер шупту чыгып келген. ТР-ниң Прокуратуразының истелге эргелелиниң килдиз начальниги П.М. Судеркин удурткан истелге бөлүүнче республика Прокуратуразының истекчилери: В.Ю. Аракчаа, М.К. Монгуш, Кызыл хоорайның прокурорунун оралакчызы К.М. Шагдыр, хоорай прокуратуразының истекчизи Г.С. Кюрю олар кирген.

ТР-ниң Прокуратуразының ажилдакчылары өлүрткен кижиниң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыыдалды илередип турар. Ол айыыл-халаптыг болуушкунун буруулуг кижилери суд мурнунга турар болгаш хоойлу езууга кеземче херээн оларга онаар.

— Дуржулгалыг юрист Петр Максимович Судеркин бөлүү болуушкунун байдалын барымдаалап, оперативтиг истелге ажилын кончуг чиге чоруткан — деп, А.А. Воробьев чугаалаан. — Өске-даа албан черлериниң киржилгези-биле бистин бөлүктүн дүрген хөдөлгениниң ачызында, херек болган черге ТР-ниң ИХЯ-ның хей-ниитиниң айыыл чок чоруунун эргелелиниң начальниги С.М. Адыгбай болгаш ТР-ниң ИХЯ-ның криминалдыг милицияның кеземче херээн истеп-тывар эргелелиниң начальнигиниң хүлээлгезин күүседип турар Н.Л. Ооржак олар шалыпкын ажилдааннар, оон түннелинде 23 шакта чүк-чүкче тарай маңажы берген алды элээди оолдар шупту туттурган. Оларның хан төгүлген истерлиг идик-хевин болгаш өлүрүшкүн кылган чепсээн хураган.

Туттурганнар өлүрүшкүннү хулиганзыг чоруктун дайлымы-биле кылганын билингеннер болгаш херектиң болган байдалының талазы-биле өчүктерин берген. Истекчилерниң мергежилдиг хөдөлгениниң ачызында, ук херек "изиг дээрэзи-биле" ынчалдыр илереттинген.

Василий КРИВДИК.

Ак-Довурак хоорай чагырга даргазы

Владимир МОНГУШ-биле интервьюю

ХООЗУРАВАС

лаарга, бо чылдарда туберкулез непертээн турган. Ынчангаш чурттакчы чоннуң бүгү-ниити шинчилгезин эрттирген. Чурт-такчыларның барык 90 хуузн аңаа кириштирген. Ол ажил үре-түңнелдиг болган, аарыг кижилер тодараттынган. Өкпе аарыг кижиге бар өг-бүлелерниң уругларынга тудый уруглар садын аңгылап баскардыс. Ол дүн-хүн чок ажилдап турар. Барыын-Хемчик кожуунун өкпе аарыгларынга удур диспансериниң филиалын хоорайывыста ачты-выс. Байдал чоорту чүгээр-тээр дээрзинге идееп турар бис.

—“Водкалыг Постоянный” деп адын бо суур черле салбастыр аа? Ылангыя чайгы үеде Постоянный шуут чалгыт бээр дээрзин чамдык чурттакчыларыңар боттары-ла чагаага бижип тулар боор-дур.

—Чок, чогум үргүлчү каяа
ындыг боор, пенсия, пособие
үнгөн үеде кижилерниң ижери,
шынап-ла, көстүп келир-дир.
Ынчалза-даа Ак-Довурак хоорай-
нык кудумчуларына улуг чурум
үрээшकिनери болбаан. Кижилер-
ниң бажыңнарында чашты-
нып алгаш, арагалаар чоруктары
кайы хөй, ол шын. Дүне-хүндүс
чер кезип кылаштажып чорааш,
ам арта эзирик, ындыг-мындыг
багай чүүлдерге таваржып
турары шын. Ону болдурбас
дээш ажылдарны чорудуп турар
бис, күш четтинмейн турары
кончуг. Организациаларны дан-

зýлааш, ол-бо рейд, дежурство-
ларже үндүрүп тур бис. Машина-
техника, кывар-чаар материал-
дар херек апаар-дыр, ону садар
акша-түң херек апаар. Ынчангаш
хүннүң-данның ону чорудары
болдунмай баар. Херээженнер
чөвүлели база элээн ажилдарны
кылды. Аныяктар ортузунда
культурлуг, спортчу хемчег-
лерни организаастап, оларны
алаактыраларын оралдажып кел-
дивис. Аныяктарны ол-бо поход-
тарга кириштирип, спортчу
маргылдааларже хаара тудуп
турар бис. Ак-довуракчылар
чогум аажок идепкейлиг, ылаң-
гы спортка дыка сонугралдыг
үлүс.

Багай чүвевис аргыжылга үзүлбес, чоок-кавы хоорай, суурларның аныктары шупту маңаа чыгылыр, маңаа танчылаар, дискотекалаар улус-тур бис. Сайгарлыкчылар база маңаа кээп сайгарлыр, улус-чон база моон кээп садыгланыр. Ынчангаш маңаа бөлдүнчүп алгаш, ойнап-хөглөп эгелээр, оон эзириир, оон шошсодаа, чурум үрээшкиннери-даа үнер. Чурум үрзэн он кижини тудуп алгаш, истеп-хынап кээрге, кедизи өске черлерден келген кижилер боор-дур.

— Аргыжылга эки-дир дээрзин дораан кыжи эскерип каар-дыр. Кызыл-Мажалык биле Ак-Довурак аразынга оон мурнунда автобус манаарга уедүп болур чүве. Ам ындыг эвес: автобустар-даа, маршрутка-

лар-даа удаа-дараа халчын турар. Ылаңгыя соок кыжын чурттакчыларга ол аажок таарымчалыг-дыр.

— Сайгарлыкчыларга, бизнес кылып турар кижилерге бистин хоорай ажык орукту берген. Оларны болур-чогууру, биле деткип турар бис: оран-сава черек болза, оран-саваны, чер черек болза, черни берип тур бис. Чогаадыкчы ажылдап, сайгарлык шыдаар киж и ажылдазын, хоорай бюджединче үлүг-хуузун киризин. Доктаамал эртирип келгенивис культурлуг болгаш спортчу хемчеглерге акдовуракчылар — сайгарлыкчылар улуг деткимчени көргүзүп келди. Каш-даа акша-түң черек дээрге, черле харамнанмастырлар. Ынчангаш бөгүндө билдили-биле сайгарлык, 40-50 кижиге ажылды тып, оларны уштап-баштап, акша-шалың ажылдап алып арганы берип турар сайгар-

Хоорай чагырыкчызы-биле чугаавысты доозуп тура, чыл тенеринге чедир эвээш эвес үе артканда, солун чагыдылгазынче ак-довуракчыларны хаара тударын редакцияның мурнундан диледим. Ол айтырыгны деткирин аазааш, Владимир Сагаанович парлалга ажылдакчыларындан база дилег кылды. Амыдырал хүн бүрү бурунгаарлап, хоойту-дүрүм немежиң, чаарттынып турар. Чылыг, чырык, коммунал ачы-дуза дээш ертек-үне өзүп турар, Ынчангаш рынок, экономика айтырыгларынга хамаарыштыр шыырак специалистерниң тайылбырларын солун арнынга удаа-дараа чырыдарын, өске чурттарда байдалдарны таныштырып, оларның арга-дуржулгазын элбээ-биле чырыдарын ол сүмеледи. В. С. Монгуштуң республиканың чагырыкчылар чөвүлелинин даргазы хүлээлгеги база бар кижиге болду. Ынчангаш журналистер үргүлчү чер-черлерге чедип шыдава-даа болза, Кызылга хурал-суглаалап чеде берген үеде олар-биле ужуражып, ажыл, амыдыралын сонуургап, арга-дуржулгазын парлаарын база сүмеледи. Ол бүгүнү солуннун редколлегиязынга дыңнаттым.

Светлана БАЛЧЫР.

Ветеринария лабораториясында

МАЛ ААРЫЫ КАЖАН ТОДАРАТТЫНАРЫ?

Кижы амытан аарый бергенде чугаалап, ында-мында аарып турарын айтып, кажан база канчаар болганын тайылбырлай бээр болгай. Чугааланып турар аастыгдылдыг боордан башка, дириг мал-магандан чүзү-биле ыгалар деп. А дириг мал кижы ышкаш бадыткаар чуруктуг документи, тайылбыр бериптер аксы-сөзү чок болурдан башка, ооң иштики тургузуу, угаан-медерели кижиден дудак чок.

Кижиге-даа, малга-даа кандыг-даа аарыг таварышкан болза, ону чүгүл ак халаттыг эмчилер эмнеп, оларның кадыын, амытанын олар-ла камгалап арттырып болур. Шак-ла ындыг мергежилдиг болуруга, эмчилери буяныг иштиң кижилери деп анаа эвес үнөлөп чугалажыр бис.

Эмчилер база аразында киж
эмчизи, мал эмчизи деп ылгал-
дыг. Елена Чамзырыновна 1984
чылда Омскинче ветеринар
институтун доозуп алгаш, терээн
Тывазынга ажылдап чедип
келген. Өөренип тургаш-ла, оң
ажылы кедизинде барып нарын,
берге, харын-даа ажыктыг болур
дээрзин часпаан.

Амгы үеде Елена Ондар республиканың ветеринарлыг лабораториясында килдис эргелекчиси болуп ажылдап турар. Кижжи эмчизи кижжи эмнээр, а мал эмчизи кижжи төрелгетенин эмнээр чүве болганда, мал эмчилеринден улуг хамаарылга негетгинер апаары билдингир. Чоокта чаа Ленаның ажылдап олурган үезиниң эптиг аргазын ажыглап, аңаа чеде бергеш, ооң кандыг килдисти удуртуп

турарын база ажылының кол
сорулгазын сонuurгадым. Чүү
деп чүү дээр боор. Кижн бүрү-
зүнүн ажылы нарын, хары-
салгазы бедик. Ынчалза-даа
Елена Ондарның он-даа нарын-
дыр дизимзе, хөөредиг эвес.

Химико-токсикологтуг кил-
дис дээрге лабораторияда бир
кол чери эзлел турар
улуг килдис. Бо килдис-
тиң кылып чорудуп
турар ажилдары, еске-
лерге көөрдө, янзы-
бүрү хевирлерлиг,
чижээлээрге, малдың
хораннанып өлгөн тава-
рылгада, ооң чылда-
гаанын бүгү тала-биле
илередип тывар. Ол
чүдөн болганыш, чарба-
сулазындан бе, чиген
оът-сигенинден бе азы
химиктиг бүдүмел-
дерден бе, хоранныг
мөөгүлөрдөн болган бе
дээрзин тодардыр.

Малдың хоранна-
нып өлген таварыл-
гада, бир-ле дугаарыл-
да, ооң ханын (ында
кальций, фосфор, белок, чигир
дээш, өске-даа бүдүмелдерниң
барын), сүдүн, сидин хынаар. Ол
ышкаш баарың витамин "А",
каротинин хынаар. Дагаа чуур-
газың витамин "А"-зын,
каротин барын, медту чемге
ажыглап болуруңуң шынарын
илередиң. Хыналдадан ук чем-
нерни чемге колуп болуруңуң
азы чип болбазыңың дугайында
анализти кылыр.

Сөөлгү үеде чон чүгле акша-
төгерикке-ле чедирип алыр

дээш, кандыг-даа эътти дужаап-тары таварылга эвес болгай. Блангыя кышкы үеде донурган эът белен үрөлбөс, ынчангаш колдуунда-ла сайгарлыкчылар акшазының шаа-биле эътти мөөнү-биле алгаш, ону чемге ажыглаар. А мындый таварыл-гада мал эмчилеринин хүлээл-

гези — ук эътке ветсанэкспертизаны чорудары. Албан-биле өлүргөн азы хол, буду сынган малдың эьдин чемге ажыглап болур-болбазын олар тургузар.

Елена Чамзырыновнаның чугаазы шак-ла мындыг хевирлиг болган. Ол хамаанчок милиция ажылдакчылары, арга-арыг даамалдары ажыл-агыйының айыбиле эът эккээрге, үр апарганындан ооң өнү караар берген болур. А чүүнү ээдин боттары безин билбейн баарлар, ынчан-

гаш ол этт аң эъди бе, инектиң азы чылгы малдың эъди болган бе дээрзин ылгап тып турар. А ону хынаарда хыналдага өкпе-баарын, ижин-шөйүндүзүн, чинин, чүрзөн, бестерин, коң эъдин база чаваназын алып. Аараан дириг малды тодарадыры берге болган төлээде, ону чүглө мал өлгенде, хынаарын эмчи чугаалады.

Химик-токсикологтуг килдистиң база бир хевири — микология (азы мөөгүлөр дугайында эртем) болгаш микоз деп малдың кеш аарыгларын тодарадыры. Малдың чиир оѳт-сигенин, тараабыдааны шын эвес ажаап каапканындан ол хоралыг мөөгүлөр тыптыр. Мөөгүлөрдөн ерттенип калган сигенни, мал чемнерин мал чиген соонда, едүп эгелээр, оон кедерезе дириг мал-

дың өкпе-баарына мөөгүлөр өзүп эгелээр. Бо аарыг колдуунда бүдүрүкчү малдарга улут салдарны чеديرип турар. Ынчангаш аарыгны илередири бүдүрүкчү малдың (буганын, кошкарын, хунанын) үрезин хынап көөр. Бир эвес төрүүр мал ара салып эгелээр болза, ынчан инектин эдериپ каан бугазы азы хойнуң коошары, чаңгыс сес-биле чутаалаарга, бүдүрүкчү малдың кадыкшылы багай болганы ол болур. Ынчангаш малдың (одар-

нын, ферманын) ниити денгилдебайдалын, санитарлык байдалын көөрдө, малдын ханын, сүдүн, сидин алгаш, ону бүгү талаларыбиле хынап көөр. Бу бүгү аялдың мал эмчилери, тодаргайлаарга, республиканын ветеринарлык лабораториязынын эмчилери, бедик мергежилдиг специалистери кылып чорудуп турар.

Сөөлгү үеде бистин республикада гуманитарлыг дуза деп амыдыралы чегей өг-бүлелерге аш-чем дузаламчызын берип турар. Ында колдуунда крупa чeмнep аймaа колдап турарын билир бис. Ол келген чeмнepни ук лабораторияның специалиcтepи көрүп, кыналдын база чоруткан. Туннелинде илeрээни болза даштындан көөргө көрүштүг-даа бол, рис болгаш гречка аймaа хуусаазы эрткен болганындан чeмгe ажыглаар шынарын чидирген. Ычангаш ону чонга үлeвeйн дедир чорудар азы өскээр ажыглаар байдалдыг болганын Елена Чамзыриновна чижек кылдыр чугалады. Лабораторияның эмчилери чүглe бo эвeс, а Кызыл хоорайда бүдүрүп турар болбаазырадылга бүдүргeлeриниң база сайгарлыкчыларныч чонда садып турар эьдин, сүдүн, далганын, оон кылган пирожкилерни, дагаа чуургаларын, бeлeткeп каан полуфабрикаттарны хайгааралда ап, кыналдаларны удаа-дараа чорудуп турар.

Чимисмаа Монгуш.

ЧУРУКТА: Е. Ч. Ондар, мал-
дың өкпе-баарына мөөгүнүн
канчаар өзүп көвүдээрин шин-
чилеп олурары.

С. К. Токаның төрүттүнгөн хүнүнден бээр 100 чылынга уткуштур

ОНУ ҮДЕП ЧОРААНЫМ

СЭКП Тыва обкомунун бирги секретары, Социалист Күш-ажылдың Маадыры, чогаалчы С.К.Токаның төрүттүнгөн хүнүнден бээр 100 чыл оюн бо чылын демдегледер. Мен бодум хуумда, бо улуг удуртукчу-биле кады чоруп, үдеп чораным чаңгыс таварылга дугайында сактышкынны бижир бодап алдым.

1972 чылда Каа-Хем кожуунга тарааның дүжүдү, бүдүн Тывада ышкаш, элбек болган. Мен ынчан партия Каа-Хем райкомунун агитация болгаш пропаганда килдизинге ажылдап турган мен.

Бир-ле катап Хайырлыг деп черге тараажылар турлаанга "Бурунгаар" совхозтун директору Малышев-биле дүш чокчулап турда, келдивис. Шанда ажыл хайынгып тур. Ында Кызылдың башкы институтундан келген студенттер каткы-итки, оюн-тоглаалыг ажылдаан турлар. Бригада төвүндө ийи аал чурттаар бажының бир талазында кухня, а өске талазында комбайнерлар чурттап турар болду. Ында дүнеки ээлчегден халажып келген комбайнерлар удуп дыштанып чыдырлар.

Ынчап чоруп турувуста, бажың даштында чийк машинаның даажы дыңналды, үнүп кээривиске, Тока дарганың машинасы чанывыска тура дүштү. Оон дарга база оон дузалакчызы Николай Чичинин үнүп келдилер. Дарга бистиң-биле онзагай эвилең-ээлдек мендилешти. Уткуп амыр-менди солушканывыс соонда, мында партия райкомунун төлээзи барын билип алгаш, шанда ажылдап турар кижилерни чыып бээрин дарый диледи. Чыгып келген улустун колдуу-ла студенттер. Оларның мурнунга С.К.Х. Тока дарга сөс алгаш, 1921 чылда Тывага революция тиилээн соонда, Тыва күрүне тургустунуп келгенин болгаш ТАР-ның үезинде экономика, культура, улус өөредилгези, чоннун кадык камгалалы, социал-хөгжүлдү, тудуглар, транспорт, алдын тывыжы бедик сайзыралды алганын демдегледип чугаалааш, Тываның Совет Эвилелинге каттыжып киргеш, улуг-улуг чедишкыннерлиг хөгжүп турарына доктаап, бо бүгү чедишкыннер улуг салгалдарның шудургу ажылының түннели деп демдеглээн. Эрткен болгаш амгы үениң салгалдары төрөөн Тывавысты үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агыйлыг, хей саньыг мал-маганыг сайзыраңгай республика кылдыр дөзевилеп тургусканын онзалап демдеглээн. Оон аныктарже: "Ам

моон соңгаар төрөөн Тывавыстың чекетелиишкынниг сайзыралы, аныяк-өскөн, силерниң холуңарда деп чүвени утпайн, үргүлчү бодап чорунар. Сайзыралды улам ыңай хөгжүдериниң бетинде, эки өөрениңер. Аныяк-өскөн өөредилге-кижизидилге

дээш тура-сорукут болур болза, социалист тургузушкунга сорулгавысты, чугаажок, чедип алыр бис.

Мээң хар-назыным улгады берген, оон ангыда эргиде аарымының хоочузуң хөлүн эртирип алган ышкаш мен. Ам Москваже эмнедип чоруур мурнунда, хостуг үени тып алгаш, төрөөн черим Каа-Хем кожууну эргип, төрөөн чонум-биле аралажып алгаш, аъттаныптар мен. Ынчангаш Тываның келир үеде улам ыңай сайзыралы дээш билиинерни, күжүнерни харам чокка берип, кызымак

ажылдаарыңарны, орууңар ак болуруң күзеп каайын" — деп, дарга чугаазын доосту. Тока дарганың үнү арай чымчак болгаш кошкак, оон мурнунда чылдарда ышкаш өткүт, күштүг, аянның чугаазы чок болду, хоочулуг аарымының даржыыңга алзып турары илдең болду. Чогум Тывавыстың сайзыралы, чекетелиишкыни дээнде, сагыш-сеткилиниң оду чырыткылаңып көстүп келир чорду. Улуг дарга-биле ужурашкан студенттерниң арыннарында өөрүшкү илдең көстүп, оларның хей-аады көдүрлүп, Тывазының экономиказын быжыглаарыңга төлөптүг үлүг-хуузуң бүгү назынында ха-

галарны эрттирген бис. Дарга орукка чорааш, хоочураан, үгдериң хөлүн эртирип алган аарымың уржундан дыка бергедеп чоруур хирезинде-ле, бодунуң хилинчектенип чорууруң көргүспес дээш дыка-ла тутунар чорду. Мырыңай арга чадаарда барып, Чичининге чугаалаарга, оозу дарый хемчегни алыр турду. А мырыңай бергедей бээрге, артында олутка чыттырып дыштандыргаш, аарымың чигедир эмнер-биле сыкырткан соонда, шаг болганда, байдалы экижиң келирге, орувусту улам-чылап чоруптар бис.

Бир-ле катап бергедей аарый бээрге, Чичинин ужуражылгаларны ара соксаткаш, Кызылче дорттап чанарын сүмеледи. Дарга дедирленип чөпшээрешпейн баарга, Чичинин тургаш: "Мен силерниң кадыкшылыңар байдалы дээш Төп Комитеттин мурнунга харысалгалыг мен" — дээрге, Салчак Калбакхөрекович: "Мээң кадыкшылым бөгүн кандыг байдалда турарын менден артык кым-даа билбес, ынчангаш мен кадыкшылым амдызында ажырбас деп билип тур мен, ынчангаш ажылывысты улам-чылап чоруптаалы" — дээш, Чичининиң дүвүрелин чавырылдырып чугаалаар чораан.

Ол ынчалдыр бергедеп чораан хирезинде-ле, орукка эскерип чораан бодаалдарын бистиң-биле үлежир болган. Чижээлээрге:

"Бүрен-Бай-Хаак" база ону долгандыр чыдар суурлар тайгаксыл черлерде турар, ынчангаш бо совхозтун директору Воронников шанак чазаар цехти тургузуп, чоок-кавы суурларның чурттакчыларын аът шанаа-биле хандырап болза, бензин-соляркага-даа камныг, чоннун аъттары-даа ажылдаар ийик" — дээн. Оон "Кызыл Тук" совхозтун девискээринге чоруп турувуста, мынча диди: "Мен бо совхозтун директору болган болзумза, 4-5 кижжи кижигүнүг балыктаар звенону тургузуп, Каа-Хемден балыктаар ийик мен база совхозка орулга-ла болур болгай".

Мерген суурга болган ужуражылга колдуунда акы-дүңмалышкы төрөддериниң өг-бүлөгө үр үеде кээп чорбаан төрели-биле чугаалашкан-биле демей болган. Даргага чүве чугаалаан кижжи бүрүзү боттарының сагыш өйгөн бодаалдарын, дилеглерин тө каап турганнар. Дарганың төрөл чонум-биле байырлажып алганы ол болган.

Салчак Калбакхөрекович Сарыг-Сепке келгеш, бодунуң

аныяк, чалыы үезинде кады ойнап өскөн эжи Лубошниковтун бажыңыңа хүндүткелдиг аалчы бооп кирип, оон өг-бүлөзи-биле хөөрежиң чугаалашканнар. Дараазында Кызылче аъттаныптарының бетинде райком чанынга даргалар-биле байырлашкаш, мээң-биле огул ышкаш чугаалажып тургаш, келир чылын бо-ла үеде обкомга чедип келирин, хүлээп алырын чугаалап чарылган ийикпе. Ынчан ол-даа, бистер-даа оон төрөөн чери Каа-Хемге сөөлгү катап келгенин, бистиң-биле сөөлгү катап ужуражып, чарлып турарын кайын билир ийик бис.

А 1973 чылдың майда оон мөчээниң дугайында коргунчуг, муңгаранчыг медээни масалыг информация чепскетерин дамчыштыр Тываның бүгү чону билип алган. Ынчан, май 6-7-ниң хүннеринде, Каа-Хем кожуунга анаа албаты кижилер байтыгай, төрөөн чериниң агаар-бойдузу билген чүве ышкаш, ийи хүн-дүн дургузунда угдунмас харын чаап, эргим улуг огул Салчак Калбакхөрекович-биле чарлып, мегейип турган ышкаш болганын бо кижжи кайын уттур боор.

"Чекетел-ле, төрөөн Тывам!" — деп чугаалап чыткаш мөчээниң дугайында дамчыр чугаа чон аразында калбаа-биле тарай берген, кижжи бүрүзүнүң чоргаарланып сактыр домаа апарган турганын утпаан мен.

Шынап-ла, Салчак Калбакхөрекович төрөөн Тывазының алдарлыг огул, оон чекетелип хөгжүүрүңге билиин, бүгү күжүн назынында харам чокка берип, ону хей чылдар дургузунда башкарып келген удуртукчу болур. С.К.Токаның Тыва Республиканың мурнунга кылган ачы-хавыязы улуг болгаш ол чоннун хүндүткелин болгаш идегелин кезээ шагда чаалап алган. Оон хей чогаалдарын чүгле Тывада, Россияда эвес, харын хей-хей даштыкы чурттарда чон улуг сонуграл-биле номчуп чоруурлар. Бо бүгүн ол бодунун могаг-шылаг билбес ажылгыр чоруу-биле чедип алган.

Бо чылын бистер С.К.Токаның төрүттүнгенинден бээр муугур бир век болган чылын ол кижиниң тыва чоннун мурнунга кылып кааны ачы-хавыязыңга төлөптүг сактышкын-биле демдегледип эрттирери күзенчиг ийик.

Анатолий ТОРЛУК

*Элегес суур.
Чеди-Хөл кожуун.*

ЫНЧА ДИЖИРИ ЧӨП

Салчак Калбакхөрекович кижизиг, эртем-суолдуг чоннун огул деп бодаар мен. Ол Тываны Улуг Россияның өг-бүлезинге каттыштырып, Тываның хөгжүлдизинге үлүг-хуузуң кийрген, ол чону, тыва чурту дээш ажылдап, чурттап чораан. Хамык ужур оон хөрөөн каастаан хей орден-хавыязында эвес, ол чокка-ла Россияга-даа, Тывага-даа оон ады, улуг коңга үнү дег, дың-

налып чораан. Тываны эртем-билигге чедирип, үлетпүрнү, көдээ ажыл-агыйны, тудуг-суурну бут кырынга тургузуп каан болгай. Оон үезинде Тываның совхозтары, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелери боттарың азыражып, муң-муң тонна эътти, сүттү болгаш оон-даа өске көдээ ажыл-агый продукциязын күрүнөгө дужаап турган болгай.

Салчак Тока — тыва чогаалчыларның мурнуку одуруунда

чоруур болгаш бир дугаар "Араттың сөзү" деп тоожуну бижээш, сталинчи шаңналдың эдилекчизи болган кижилерниң баштайгызы. "Араттың сөзүндө" тыва чоннун яды-чадамык кижилериниң ол үеде канчаар чурттап-амыдырап чоранын тода болгаш чиге көргүскөн. Ол чүгле проза чогаалыңа кызыгаарлаттынмаан болгаш чогаалда эн-не нарын жанр—шии чогаалын база бижээн, ол "Херээжен", "Үр

даргазыңа үш чыл болдум", "Дөңгүр-оол" деп шиилерни бижээн. Ол ышкаш "Каргыга чораным", "Бөрүлерни аңнаары" деп чечен чугааларны, "Ада көрбээнин огул көөр" (1963), "Чаа Тыва" (1964), "Ийи хемниң баштары" (1965), "Хайыраканчылар" (1981), "Хомду дайыны" (1984) деп хей-хей номнары үнүп, даштыкы дылдарда очулдуртунганы хей. "Араттың сөзү" делегейде 30 дылдарда очулдуртунган. Моон алгаш көөрге, Салчак Тока эң шыырак

тыва чогаалчы болбушаан, тыва черде-даа, тыва чонда-даа аталдарын арттырып каан.

Салчак Калбакхөрекович чончу кижжи чораны шың. Улуг чевег-хөөрде безин ол чонунун аразында кады чыдар. Ол дириг чораш-даа, чон аразыңа чораан. Ынчангаш ону чоннун огул дижири чөп.

Мадон МОНГУШ,
Тываның Чогаалчылар эвилелиниң кежигүну.

ЭЗИРИИРИ — ЭКИ ТУРА-БИЛЕ АЛБЫСТААРЫ

АДЫҢ, НАЦИЯҢ БОДА

“Тувинская правда” солундан Мария Хадаханэниң “Тыва чон арага-же кирген” деп чүүлүн номчааш, сеткилим дыка-ла хомудаан. Ол чогаалчы дээрге Тывага өскөн, тыва чогаалдың шинчилекчизи кижиге болгай. Ооң аксындан мындыг анчыг сестерни дыңнаары дыка-ла бергедир. Ол чүүлү шүгүмчүлээр дээш, ойлуктуг сөс тыппаан мен. Бадыйткаар дээш база дидинмээн мен. Оон бээр ийи-үш ай эрткенде, бо чүүлү бижип олур мен. Кадык тургаш, “Шын” солунга “Водканы чоода ортузу чедир сүзе берип-тир” деп чүүл бижиримге, Тываның улустуң чогаалчызы К-Э. Кудажы, шүлүкчү Кара-оол байыр чедирип деткээн. Чамдык даргаларга ол чүүл таарышпаан ужурунда, мени ынчан деткивээн. Мээң ол чүүлүм курут дааштаашкын болган. Ам ойлуктуг чүнү чугаалаар мен. Тыва эвес, өске нацияның кижизи чугаалап турар болганда, тывалар эскерер боор деп бодаан мен. Эскербээни ол-дур. Азы билбээчеп эрттиршкен ол бе?

Ынчангаштың база катап ол дугайын чугаалаар апаар-дыр мен. Тывалар диги-биле кайын арагалап туруп бээрил аан. Ол хөлүн эрткен чугаа-дыр. Эзирик, улус көвүдээни шын. Акша тып алгаш-ла, арага садар, базаарда херим санай олуруп алган, акша дилеп олар, акша кедеп олар, ажил чок, ажил кылыр хөңнү чок кижилер эндерилгени шын. Ол кижилер дугайында чугаа чоруп, тываларның ат-сураа үнүп турары ол-дур. Эң ылангыя эзирик, арны-бажы көк, бажының дүгү салбагар, үен-даян сестер эдил чоруур херээжен кижини көөрү безин эпчок, көскү.

Тыва нацияның адын баксырадып, арагалап чоруур кижилер кажан соксаар ирги? Араганы чүгле кырган эвес, аныяк кижилер база ижип турар. Арага орнунга хоран холуксаалыг бүдүмелдерни чийк өртөккө эккеп садып турар. Ону тывалар садып ап, тываларга саарып турар. Ооң уржуунда арагачы эвес, аныяк кижилер безин амы-тынындан чарлып турар. Водка сүрүп, шымдылап чорааш, амы-тынындан чарлып турары ол-дур.

Бир эмчи сестразының тайылбыры-

биле алырга, аныяк кыстар божаан уругларын албайн, божуур бажында каапкаш, чоруп турар. Араганың уржуу-биле эр-херээженниң чоруун кылгаш, саатталгаш, уругларын каап, октап чоруп турары ол-дур. Ындыг байдалдыг эр-херээженниң чоруун кылыры кончуг ондактыг. СПИД, паш, өкпе аары көвүдээн, дыка айылдыг. Аныяк кыстар боданза чогуур. 3-4 харлыг уругларын ыгладыр, аштадыр, суксадыр хоорайга астырып кааптар таварылгалар бар. Уругларны шагдаа ажилдакчылары тып ап турар. Ындыг аваларга арагадан өске чүү-даа херекчок, ажы-төл-даа херээ чок. Кээргел чок ол иени ие кижиге естүрүп каан боор оң, ынчалза-даа иениң чаагай адын арагага орнапканы ол ышкыжыл.

Иени алдаржыткан ырлар хүннүң-не тыва ак-көк экрандан чаңгыланып турар. Ие кижиге алдар туткан бистиң шүлүк-чүлөривистин, чогаалчыларывыстың чечен-мерген сестери чаңгыланып, алгап турар. Тыва улустуң эң эргим, эң чылыг, эң чымчак сестери ава кижиге сагыш-сеткилинден бердингенин, ынаан илереткен. Иеге эң эки ырларны аян тудуп, чагыдып турар. Ие, ава деп сестер тыва кижээ ыдыктыг. Ынчангаш ону кым-даа бужартатпас ужурлуг. Иениң чаагай адын бужартадып, тыва нацияның ат-сывын арагачы деп чарладып чоруур арагачы херээженнер боданып, арага чок шайлаар тыва чаңчылды эгидери чугула.

Тыва кижиниң ажы-төлүңге ынак чорууру, бердингени, тыва кижиниң бүдүжүндөн, бойдузундан ызыгуур салгаан, чаялгасы болур. Кожаларның аш каапкан, октапкан уругларын безин кижиге кылдыр азырап ап чораан. Ынчангаш уругдарын каар чорук тыва чаңчыл эвес-тир.

Чалгаа эвес, эки ажилдаар кижилер эки чурттаар. Амгы үениң кижилери эртем-билигиг, машина-техникалыг, улустарның чурттарның аразы чоокшулаан бир янзы үе-дир бо. Кижиниң салым-чолу бодундан хамааржыр апарган. “Салым-чолум — холумда” деп дамчыдылга кончуг-ла шын. Эки ажилдаар болза, бай-шырак чурттаар. Ажы-төлүн азыраар дизе, адын аглап, айын-безин казып чиптер. Ынчангаш чединмес өг-бүле деп чүве турбас ужурлуг.

Валерий ШАРАВИИ.

МЕДЭЭРЕДИР ИЖИП ЧОРБААН

Амыдырал тывызык-биле демей. Ол билдинмес чажыттарлыг, бижиттиммээн хоойлуларлыг, дүрүмнерлиг, чүүл-бүрү арыннарлыг, хөй янзы оруктарлыг. Шак ындыг ооң база бир хелегелиг оруунче амыдырал-чуртталганың аак-кээгинге шыдашпайн, ооң шуурган-хадыңга бөөлдеткеш, чамдык кижилерниң тура-соруу кошкар, салдынып кире-даа бээр. Ылангыя бо амыдыралда арагалаар чорукка хандыкшып, ынаар дүлдүнүп, дүжүп өлүп турарларның-даа бары шуут чажыт эвес. Улуг-бичиизи-даа, эр-кызы-даа, ажилдакчызы дээш, кымнарны чок дээр.

Арагалаашкын — ниитилелдин үзе шиитпирлеттинмейн турар нарын айтыргаларының бирээзи. Калчаарадыр сээдеңгеге ишкениниң түннелинде, кем-херек үүлгедиишкениниң үнер кол-ла үнденини база ол-ла болгай. Алгыш-кырыш, шош-содаа, үптээшкын, оорлаар чорукче, оон эртсе, өлүрүүшкүн кылырынче улуг кижилер хамаанчок, элээди назы четпестер кирип турары коргунчуг. Маңаа хамаарыштыр Ф. Углоутун “Чон аразында кижиге” деп номунда мынчаар бижип турар: “Компанияга ишкен эвээш хемчээлдиг арага безин перүк аажылыг кижилерниң чугаазын үндүрүп, туттунчак байдалын салдындырып, аажызын хөгледи бээри шын-на харын. Ынчалза-даа кижиге эзирирге, хөдөөлишкениниң угаазылап, үүлгедииниң бодамчалы сулараар, ооң түннелинде хөлүн эрттир чулчуруур, бодам чок үүлгедиглер (?) кылыр... Чүге дизе арага болза психиктиг амыдыралдың дээди төптөринге барып дээр... Эзирик кижиниң аажылалдары дээрге наркоз дегген кижиниң үүлгедиглери-дир, а оон соонда наркоз соонуң үези эгелээр. Алкоголь кичээңгейиң болгаш бот-контрольдун төптөринге дээрден ангыда, кайгамчык улуг үргедээр күштүг, а харын база бодунче хандыкшыдар шынарлыг.

Ынчангаш арага ижер кижиниң билии кызы апаар, сонуургалдары эвээжээр. Арагаже кижиге улам хандыкшаан тудум, ооң аажы-чаңы өскөрлүг: шугулдаачал, каржы, өжөш, калчаарааже дерзиленер, тура-соруу кошкар, багай кижилерниң салдарына белени-биле алзы бээр, элээр турган үезинде кылып диттикпес турганы бак үүлгедиглери кыла бээр. Мегелээринден шуут чалданмас.”

Ижиптер чаңчылдың эң эки профилактиказы — аныяндан тура-ла, шуут арага

ижеринден ойталаары болур...

Оон аңгыда К-Э. Кудажы, А. Даржай, Э. Донгак, З. Байсалога, В. Монгуш дээш, оон-даа өске хөй-хөй чогаалчылар болгаш авторлар боттарының чогаалдарында бо берге айтырганың дугайында бижип, ооң үүлгедиглерин сойгалап, ооң хоразының дугайын шынны-биле көргүскенин номчаан бис. База ол ышкыш мерген угаанныг, шылгараңгай кижилер арага дугайында мынчаар чугаалап чорааннар:

“Эзирири дээрге эки тура-биле албыстаары-дыр” (Аристотель). “Боттарының мээзин оорлап турар дайзынын кижилер аксынче киирип турар” (Шекспир). “Сагыш-сеткилдин бүгү-ле өндүр чаагайыңга бар-ла кемниг чоруктардан арага чүүлдепес” (Скотт), “Арага кижини дүлейлендириптер, шөлзөн мен кылдыр бодаар арганы бээр, албадал-биле хөгледир болгаш шугулдадыр, угаан сайзыралы кошкар, кызыгы болгаш хоозун чуртталгалыг кижиге ол дүлейлендиришкениң база шугулдаашкыңга аажок таарзынар...” (Герцен). Итали психиатр Ломброзонун тодарады-биле: “Кем-херек, чурум үрээшкени дээрге социал болуушкун. Ону эдээдилерге хамаарыштыр алырга, турум эвес амыдыралдан, чавыс культуралыг болгаш аажы-чаң кижизидилгезиниң шын эвес болганындан” деп ооң чылдагаанының дугайында мынчаар айткан.

Ынчангаш түнүп чугаалаарга, бистиң өгбелеривис ак сүттен кылган шимезин амгы ышкыш медээредир ижип чорбаан. Олар ону хүндүткелдиг чем кылдыр санап чорааны — шын ижип билириниң херечизи ол. Араганың бодун сойгалаары болдунмас. Ол боду кижиниң аксынче кире бербес, а кижиге ону боду туткаш, ижиптер. Шупту-ла чүве кижиниң бодундан хамааржыр. Ынчангаш ону чүгле шын ижип билир херек. Араганы база анаа-ла ижип турбас, шупту чүве өй-хемчээлдиг, ол ышкыш чылдагаанныг. А ону калчаарадыр ижип турбайн, өгбелеривистин чараш чаңчылдарын утпайн, сагып чорза эки деп бодаар мен. Ылангыя элээдилер болгаш аныяк-өскөн ону сагып чорза, артык эвес.

Аида ДАРЖАА.

ТКУ-нуң студентизи.

ДЕТКИИР БОЛЗУВУССА...

Бистиң көдээ ажил-агыйы-выста четпестер ам-даа хөй. Көдээни сайзырадыр дугайында хоойлулар эвээш эвес үндү. А оларның күүселдизи шоолуг-ла чоруттунмайн турар. Эвээш-биче-даа болза, мал бажының саны немежип, көдээде өске-даа адырларда чедишкениннеривис бар-дыр. Бир эвес көдээ ажил-агыйы сайзыратпас болза, кандыг бурунгаарлаашкын, экономиктиг хөгжүлдө турар боор. А бистиң кол амыдыралывыс көдээде-ле болгай.

Моон сонгаар чонга мал-маган естүрери-биле материалдыг дуза чедирерде, кижиге бүрү-зүңгө бүзүрөвейн, кымның кан-

дыг ажилга сундулуун өөренип көөрү чугула деп санаар мен. Моон мурнунда арат ажил-агыйы тургузар дээш, күрүнеден хөй түннүг акшалар алгаш, көдээге шуут хамаарышпас, бодунуң күзелин боттандырган чоруктар эвээш эвес болгай.

Бодум “Мөрөн” совхозка хөй чылдарның иштинде чылгы-чылап келдим. Чер кезип чораш, ээн калган одарларны көөргө, хомуданчыг-дыр. Ону ажыглап, Тывавыстың булун бүрүзүн ээнзиретпейн ажыглаар болза, эки-ле чүве-дир ийин. Ынчангаш кайы-даа ажил-агый адырларына аныяктарны доктаамал деткип, оларның эки чүве кылыр дээн күзелин өөренип көөр болзувусса, аныяктар аразында арагалаашкын, нарко-

мания, оорлаар чоруктар эвээжээр боор деп бодаар мен. Республиканың бурунгаар сайзыралыңга, хөгжүлдөзүңге аныяктарның киржилгези, ролу чугула негеттинип турар.

Шолбан ДЕНЗИН.

Эрзин кожуун.

ДЕМДЕГЛЕП ЭРТТИРГЕН

Бүгү-россияның кулаа дүлейлер ниитилелиниң Тывага тургустунганындан бээр 40 чыл оюн декабрь 5-те ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал-хөгжүлдө яамызынга демдеглээн. Ону бүгү-россияның кулаа дүлейлер ниитилелиниң Тывада девискээр салбырының даргазы Л.В. Оюн башкарып эрттирген.

Кысказы-биле

Аңаа амгы үеде республикада төрүмелинден кулаа дүлей инвалит кижилерниң мурнунда тургустунуп келген берге айтыргаларны чугаалашкан. Ол ышкыш бот-боттарына деткимчени көргүзүп, ниитилелдин мурнундан келир чылда кылып чорудар хемчеглерни болгаш өске-даа чугула сорулгаларны чугаалашкан.

Бистиң корр.

ЧЕДИИШКИННЕРНИ КҮЗЕП КААЛЫ

Красноярск хоорайга “Азия төвүнүң даңгыназы” мөөрей болган. Аңаа Вячеслав Донгактың удуртканы “Шоу балет” фондундан 2 даңгына Тываны төлээлеп чораан, аңаа “Эдегей” биле

“Чигир-чимис” бөлүктери Красноярскиниң көрүкчүлериниң ынакшылын чаалап алгаш, келгеннер.

Тываның төлээзи Чодураа Хертек 2-ги черни алгаш, “Виде-мисс Центра Азии” деп атка төлөптин көргүскөн. “Азия төвүнүң даңгыназы” Хакасияның төлээзи болган.

“Эдегейниң” тиилелгелериниң дугайында солуннун номчукчулары билир болгай. Тургустунганындан чаа-ла 1 чыл болуп чоруур “Чигир-чимис” Тываның уран чүүлүн олар дег, хоорай, суурларга улам-на сайзырадырын күзеп каалы.

Айлаң ДАРЖАА.

БАЙЫР ЧЕДИРБИШААН...

Тыва Республиканың Спорт комитетинин "Херел" спортзалында эртенден-не тура кара кезге чедир, алдар-аттыг мөгелер болгаш спортчу базым чыа-ла эгелеп чоруур аныак-өскен күш-шыдалын, арга-дуржулгазын бедидип ап турарын кижиги ынаар кирген санында-ла көөр.

Ол хүн күш-шыдалын сайзырадып, белеткенип турар мөгелер аразында Наадым байырлалының 10 дакпыр тиелекчизи Аяс Монгушту көргөш, Аомори хоорайга сумо хүрешке чедип алган тиилелге дээш байыр чедирдивис.

— Аяс, оон мурнунда база-ла ол хоорайга маргылдаага киришкеш, тиилелгелиг болдуңар. Ам бо удаада РФ-тиң шилдиг командасында чүгле силер чемпион болган дээрге, кайгамчык-тыр.

— Ийе, оон мурнунда база чемпион болдум. Ам бо удаада бодум деңзимге (115 кг) эстон, япон, моол мөгелер-биле хүрешкеш, оларны октааш база катап чемпион болур аас-кежиктиг болдум.

— Аяс, силерниң чаныңарда бичии, чаптанчыг кысчыгаш силерниң

урууңар-дыр аа? Дөмейи аажок...

— Ийе, мээң уруум Айлана-дыр.

— Мөгениң изин базар оол хиндиктиг салгал бар бе?

— Амдызында чок...

Чугаа-ыс доостурга, мөге уруун чедип алгаш, олуртуп кааш, боду күш-шыдалын сайзырадып кирипти.

Игорь ДАМДАК.

ЧУРУКТА: Тываның алдарлыг мөгези Аяс Монгуш уруу Айлана-биле.

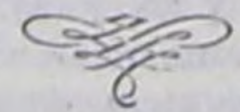
Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ тырт-тырган чуруу.

ТРЕНЕРГЕ УЛУГ ЧЕДИИШКИН

Бай-Тайга кожуундан бичии оолдар аразында салым-чаянныг боксерлар илереттиниң эгелээн.

Ноябрь 30-де, декабрь 1,2-де Кызыл хоорайга болган бичии оолдар аразында бокс маргылдаазында 33 кг. деңзиге Бай-Тайгадан Айдың Чүлдүм бирги черни алган. 39, 43 кг деңзилерге ол-ла кожуундан Буян Сарыглар, Вячеслав Ондар ийиги черлерни ээлээн.

Бо оолдар аныак тренер, бирги разрядчы Алик Адыг-оолдун өөреникчилери бооп турар. Ол тиилелгелер чаа эгелеп чоруур аныак тренерге улуг чедиишкин.

• ЧАРЛАЛДАР • ЧАРЛАЛДАР • ЧАРЛАЛДАР

Өнчүнүн бүгү хевирлеринин ажил берикчилеринин болгаш ажилдавайн турар хамаатыларның кичээнгейинге!

Кызыл хоорайның чурттакчы чонну ажылга хаара тудар төвү "Тыва тудуг" ажык акционер ниитилелинин хуралдаар залында (Красноармейская кудумчузу, 76)

декабрь 14-те 14.00 шакта

өнчүнүн бүгү хевирлеринин ажил берикчилерин болгаш ажилдавайн турар хамаатыларны чалавышаан, ажилдаар черлерин

ЯРМАРКА-ВАКАНСИЯЗЫН

эрттирер.

Амы-хууда беседалажышкын-биле конкурска үндезилеп, специалистерни болгаш ажилдакчыларны шилип алыр арга ажил берикчилеринге тургустунар.

Ажыл чок хамаатылар бар вакансиялар-биле таньжар болгаш тааржыр ажилды шилип алыр, психолог база юрист-биле сүмележир арганы бээр. Вакансиялар ярмарказына келгеш, чүгле чонну ажылга хаара тудар төптө бүрүткеткен хамаатылар эвес, харын-даа кандыг-бир чылдагаан-биле чонну ажылга хаара тудар албанда бүрүткетпээн хамаатылар ажилды тып ап болур аргалыг.

"РФ-тиң чурттакчы чонну ажылга хаара тудар дугайында" Хоойлунун 25 чүүлүнүн 3 пунктузун эзугаар ажил берикчилери шыңгы чурум эзугаар 2001 чылдың декабрь 10-га чедир кол негелделерни болгаш ажилдың байдалдарын айтыпшыаан, вакансияларның барынын дугайында медээлерни бижимели-биле хоорайның чонну ажылга хаара тудар төвүнче кириер хүлээлгелиг.

Корум-чурум чок ажил берикчилеринге хамаарыштыр РФ-тиң үстүндө айткан Хоойлузунун 39 чүүлүн эзугаар сагылга-чурум азы административтиг салдар чедиреринин хемчеглери алдынган турар.

Кожууннарже болгаш сумуларже баарынын орук база өг-бүлени болгаш бажың эт-севин көжүреринин өртек-үнезин айтыпшыаан, вакансияларны саналдаар.

РФ-тиң ажылга тургустунарының дугайында болгаш КЗОТ (Күш-ажыл дугайында хоойлулар кодекси) дугайында хоойлулар талазы-биле консультацияларны бээр.

Өнчүнүн бүгү хевирлеринин ажил берикчилерин болгаш ажилдавайн турар хамаатыларны чалап тур бис, а учетта турар ажил чок кижилер ажил тыптырып, сүмелер алыры-биле ыяп-ла келир ужурлуг.

Кызыл хоорайның чурттакчы чонну ажылга хаара тудар төв, тел. 1-12-00, 1-11-69 болгаш 1-13-08.

Читкенин барымдаалааш...

КПТУ-4-түн 1998 чылдың июнь 8-те Руслан Даңгыт-Доржуевич Тюлюшке тывысканы электросварщиктин А-А сериялыг, 764773 дугаарлыг херечилелин читкенин барымдаалааш, күш чок деп санаар.

ЧОННУ АЖЫЛГА ХААРА ТУДАРЫНЫҢ КЫЗЫЛ ХООРАЙДА ТӨВҮ

Чарлалдарны массалыг информация чепсектеринге парладып тургаш, дараазында хевирлер эзугаар бедик мергежилдик кадрларны шилип бээринге дузалаар

ЫЯП-ЛА КИРИЕР МЕДЭЭЛЕРИ

Ажылдаар чери (мергежи-ли, албан-дужаалы)	Шалыңы	Организацияның ады (ыяп-ла кириер)	Кадр килдизинин телефону
---	--------	------------------------------------	--------------------------

НЕМЕЛДЕ МЕДЭЭЛЕР

Эр, херээжени	Хар-назыны	Эртеми	Ажыл дуржул-газы	Ажыл графиги
---------------	------------	--------	------------------	--------------

АЧЫ-ДУЗАНЫ ХАЛАС ЧЕДИРЕР
Чагыгларны кириер чери: Кызыл, Красноармейская 76, телефоннары: 1-12-00, 1-11-69, 1-13-08. Чонну ажылга хаара тударының Кызылда төвү.

Тыва Республиканың
Эт-хөреңги күркемиде
2001 чылдың декабрь 25-те

дараазында акционер ниитилелдеринин рубльдер дээш акциялар садар талазы-биле
АУКЦИОН
чорудар

Ады	Чиигелде вариан-тызы	Уставта капитал (рубль)	1 акция-ның эге өртээ (руб.)	Салган акциялар саны
1. Кызылдың АТБ-1	1	3852,0	75	500
2. Чүк сөөртүр АТБ-2	1	5186,0	350	135
3. "Саян" АТБ-3	1	4513,0	75	500
4. "Тываторгтехника"	1	1289,0	200	100
5. "Тывабалык"	11	4280,0	200	200
6. Амыдырал хандырылга албаны	11	19916,0	50	200

Чагыгларны 2001 чылдың декабрь 24-ке чедир дараазында адреске хүлээп ап турар: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 32, кабинет 109. Тел: 3-60-16.

Бистин эживис, чангыскласчыыс

Татьяна Кыргысозна
БАЗ-ООЛДУҢ

хенертен мөчээни-биле оон өг-бүлезинге, чок кижилеринге, төрелдеринге ханы кажыдалды илереттис.

Чангыскласчылары.

ТҮҢНЭЛ
КОНЦЕРТЧЕ

Декабрь 9-та 14.00, 18.00 шактарда Виктор Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрына

"Ынакшылды
ырлап тур бис"

деп радиоконкурстун ти-лекчилеринин болгаш киржикчилеринин түнел концерти болур.

Концертке Сергей Бадырааның, Алена Йомужаптын, Кертик-оол Данзынын, Владимир Сереннин, Анатолий Монгуштун, Игорь Бадраның, Вячеслав Козловтун, Наталья Лопсаңның болгаш оон-даа өске композиторларның чаа ырларын дыннаар силер.

Концертке РФ-тиң алдарлыг артистери: Демир-оол Кежиктиг, Конгар-оол Ондар, Тыва Республиканың алдарлыг артисти Станислав Ириль, ыраажылар: Римма Сарыг-Хуурак, Сергей Ондар, Долаана Куулар, Буян Куулар, Юлиана Ондар, Вероника Чооду, Эдуард Монгуш киржир.

Өртээ: 50 рубль.

Концерти көөрүнче чаладывыс!

ШЫН

Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
Индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Респуб-
ликаның Чазаа болгаш "Шын" солун
редакциязының коллективи.

Кол редактор
Светлана МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ:

К. Сат, Е. Монгуш, Ч. Монгуш, А. Монгуш,
С. Хертек, Т. Хертек.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 3-43-34, кол
редакторнун оралакчызы — 3-33-91.

КИЛДИСТЕР:

Ниитилел-политиктиг килдис — 3-39-15,
үлетпүр болгаш медээлер килдистери
— 3-34-98, компьютер ерээли — 3-36-82,
бухгалтерия — 3-41-16;

Солун келбейн барганда, дараазында
да телефонче долгаар: 3-14-94.

Солунну "Шын" солун редакциязының компьютер төвүнге өрзөн болгаш чыс-кааган. Неделяда үш катап үнер. Хем-чээли 2 парламал ама.

Тираж 4730.
Чагыг 137.

АГАР САНЫЫС: № 40703810400000010000 АКБ ОАО Банк "Тувакредит",
Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Солун Россия Федерациязының Парлаага болгаш массалыг информация чепсектеринин талазы-биле хоойлужудулгазының чорудулгазына контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелелинге бүрүткеттинген.

Бүрүткеттирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлаага болгаш информация күркемидинин типографиязына парлаан. (Кызыл, Шетинин-Кравченко, 1).

Солунда парлааттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дындадылары дээш авторлар боттары харыылаар.